

‘WEER EEN NIEUW VAK ERBIJ?’

Een onderzoek naar de integratie van burgerschapsvorming en sociale integratie in het primair onderwijs.

‘Weer een nieuw vak erbij?’

Een onderzoek naar de integratie van burgerschapsvorming en sociale integratie in het primair onderwijs.

Laura Roeleveld

Studentnummer: 090082

Christelijke Hogeschool Ede

Afstudeeronderzoek Leraar Basisonderwijs (Pabo)

Augustus 2013

Afstudeerbegeleider: Henk Rietdijk

Voorwoord

Voor u ligt het afstudeeronderzoek van Laura Roeleveld. Ik heb dit afstudeeronderzoek geschreven in het vierde jaar van de Pabo aan de Christelijke Hogeschool in Ede.

Het afstudeeronderzoek gaat over de Wet van Actief Burgerschap en Sociale Integratie in het basisonderwijs. De aanleiding voor de keuze van dit afstudeeronderwerp is dat ik me interesseer in het nieuws en de integratie van deze wet de laatste tijd veel in het nieuws voorkomt. Het ministerie van onderwijs en de onderwijsinspectie zijn nog niet tevreden over de gang van zaken wat betreft de verplichting om burgerschapsonderwijs in elke school te integreren. Ik ben benieuwd naar wat het ministerie van onderwijs al heeft gedaan, wat de oorzaken zijn dat het nog niet loopt en wat hier aan gedaan zou kunnen worden.

Via deze weg wil ik verschillende mensen bedanken die hebben bijgedragen aan het afstudeeronderzoek. Allereerst wil ik mijn begeleider, Henk Rietdijk, bedanken. Door de schriftelijke feedback en de gesprekken kon ik weer verder en werd het onderzoek steeds sterker. Ook gaf hij me het vertrouwen, waardoor ik weer motivatie kreeg om verder te werken aan het onderzoek. Ik wil Christelijke Basisschool Het Erf bedanken. Op deze school heb ik het onderzoek uitgevoerd. Ik wil de directeur en de bovenbouwleerkrachten bedanken voor de interviews die ik met jullie mocht afnemen. Ook wil ik groep 7 bedanken voor het uitvoeren van het praktijkonderzoek in jullie groep.

Laura Roeleveld
Ede, augustus 2013

Inhoud

Voorwoord	3
Samenvatting.....	6
Deel I: Theoriegedeelte	7
Inleiding	8
1. De Wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie	10
1.1 Inleiding.....	10
1.2 Actief Burgerschap en Sociale Integratie	10
1.3 Drie centrale begrippen.....	11
1.4 Mondiaal burgerschap.....	12
1.5 ICCS.....	13
1.6 Taak van de school	13
1.7 Conclusie	15
2. De ontwikkeling van de Wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie	16
2.1 Inleiding.....	16
2.2 Burgerschap voor de wetsinvoering	16
2.3 Officiële wet	16
2.4 Inspectieonderzoek	17
2.5 Constatering van de raad.....	18
2.6 De vreedzame school.....	19
2.7 Conclusie	20
3. Wereldburgerschap en christelijk onderwijs.....	21
3.1 Inleiding.....	21
3.2 Fysiek rentmeesterschap	21
3.3 Sociaal rentmeesterschap.....	22
3.4 Christelijk onderwijs en burgerschapsvorming	23
3.5 Rentmeesterschap in 2013	23
3.6 Conclusie	24
4. Kerndoelen en methodes	25
4.1 Inleiding.....	25
4.2 Kerndoelen en leerlijnen	25
4.3 Kerndoelen burgerschapsvorming en sociale integratie.....	26
4.4 Methodes	27

4.5 Conclusie	30
5. Conclusie vanuit de theorie.....	31
Deel II: Praktijkgedeelte.....	33
6. Onderzoeksopzet.....	34
6.1 Inleiding.....	34
6.2 Hoofdvraag en deelvragen	34
6.3 Hypotheses.....	34
6.4 Onderzoeksinstrumenten, validiteit en betrouwbaarheid.....	34
7. Interview met de directeur	37
7.1 Inleiding.....	37
7.2 Interview	37
7.3 Conclusie	38
8. Interview met de bovenbouwleerkrachten	39
8.1 Inleiding.....	39
8.2 De interviews.....	39
8.3 Conclusie	41
9. Onderzoek in de klas.....	42
9.1 Inleiding.....	42
9.2 Aardrijkskunde.....	43
9.3 Natuur	44
9.4 Puntentelling	45
9.5 Aardrijkskundecijfers	46
9.6 Natuurcijfers.....	47
9.7 Significantie	48
9.8 Analyse toetsgegevens	49
9.9 Conclusie onderzoek in de klas	50
10. Conclusie vanuit de praktijk.....	51
11. Discussie.....	52
12. Aanbevelingen.....	54
Bibliografie	55
Bijlagen	58

Samenvatting

In deze scriptie wordt onderzoek gedaan naar de invoering van burgerschapsvorming en sociale integratie in het basisonderwijs en naar de integratie hiervan in de wereldoriënterende vakken. Doordat de Nederlandse samenleving steeds meer gericht is op individualisering en de pluriformiteit toeneemt, is sinds 1 februari 2006 het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie een officiële wet geworden voor het primair en voortgezet onderwijs. Hoewel deze wet al zeven jaar een officiële wet is, krijgen veel scholen van de inspectie nog een onvoldoende op de indicatoren 'bevordering van burgerschapsvorming' en 'sociale integratie'. Ook Christelijk Basisschool Het Erf heeft van de inspectie een onvoldoende gekregen op deze indicatoren. In de laatste deelvraag van de literatuurstudie en in het onderzoeksgedeelte wordt deze school het meetinstrument van dit onderzoek.

In de literatuurstudie wordt onderzocht wat de wet burgerschapsvorming en sociale integratie inhoudt, hoe deze wet is toe te passen in het christelijk basisonderwijs en of de methodes die Het Erf gebruikt, zijn te linken aan de doelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie. Daarna is er een onderzoek gedaan naar de onvoldoende die Christelijk Basisschool Het Erf scoort voor de indicatoren burgerschapsvorming en sociale integratie door een interview met de directeur van de school te houden. Ook is er een interview met bovenbouwleerkrachten gevoerd om te onderzoeken hoe zij de wet toepassen in hun lesgeven en als laatste is er een onderzoek in de klas gedaan om te kijken wat voor effect het verwerken van burgerschapsvorming en sociale integratie in de methodelessen heeft op de toetsresultaten van de kinderen.

Scholen moeten in schoolplan en schoolgids de visie van burgerschap verantwoorden en de wijze waarop de school aan de wet invulling geeft. De school moet doelen formuleren voor burgerschapsvorming en sociale integratie en deze moeten planmatig worden gerealiseerd (Burgerschap - wetgeving, 2007). Er wordt niet voorgeschreven aan scholen hoe ze aandacht moeten geven aan burgerschap en integratie. Scholen krijgen de ruimte om hier zelf invulling aan te geven. Onderwijsdeskundigen denken dat dit één van de redenen kan zijn waardoor de wet niet van de grond komt. De scholen worden te vrij gelaten en de wet zou te vaag zijn voor scholen. Uit het onderzoek kan worden vastgesteld dat er geen aparte methode voor burgerschapsvorming moet komen. De directeur geeft aan dat er wel een beleid voor burgerschapsvorming moet komen. De bovenbouwleerkrachten geven aan niet bewust met burgerschapsvorming bezig te zijn, terwijl dit juist een vereiste is van de onderwijsinspectie. Leerlingen leren meer over burgerschapsvorming als de leerkracht hier in de methodelessen bewust aandacht aan geeft en hier doelen voor formuleert.

Naar aanleiding van de theorie, de interviews en de resultaten is de aanbeveling gedaan om een beleid voor de school te schrijven waarin de kerndoelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie aan de gebruikte methodes wordt gelinkt. Hier moet een doorgaande lijn in zitten van groep 1 tot en met groep 8 waarin doelen worden geformuleerd. De leerkrachten kunnen vanuit de bestaande methodes bewust aan burgerschapsvorming en sociale integratie werken, maar dan wel vanuit de doelen die hiervoor opgesteld staan. Hierbij is communicatie in het team over de invulling van burgerschapsvorming en sociale integratie in het christelijke onderwijs noodzakelijk. Ook is de aanbeveling gedaan om te kijken wat de waarde is van de christelijke identiteit van de school en dit toe te passen in de lessen burgerschapsvorming en sociale integratie.

Deel I: Theoriegedeelte

Inleiding

Motivatie

In juni, juli en augustus 2012 stonden de kranten vol met artikelen over de Wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie. Deze wet is sinds 1 februari 2006 opgenomen in de sectorwetten voor basis- en voortgezet onderwijs, maar het lijkt niet van de grond te komen. Door de negatieve berichten die er in de media rondgingen, werd mijn interesse in het onderwerp gewekt. In de media stonden uitspraken als 'De wet is zo vaag' en 'Veel scholen scoren onvoldoende voor de indicatoren Burgerschapsvorming en Sociale integratie, omdat ze simpelweg niet weten wat ze moeten doen'. Hoe kan het dat zeven jaar na de invoering van de wet er nog steeds zo veel onduidelijkheid heerst over dit onderwerp? Toen ik zag dat de school waar ik mijn LIO ging lopen een onvoldoende voor de indicatoren 'burgerschapsvorming en sociale integratie' had gescoord, werd mijn interesse groter en besloot ik hier onderzoek naar te doen.

Hypothese

Voor het theorieonderzoek heb ik twee hypothesen opgesteld. Aan het eind van het theoriegedeelte wordt aangegeven of de hypothesen kloppen of dat er naar aanleiding van de theorie anders kan worden gedacht.

- Ik verwacht dat scholen burgerschapsvorming kunnen integreren in de wereldoriënterende vakken en dat voor burgerschapsvorming en sociale integratie dus geen aparte methode nodig is. Ik zie dat bepaalde aspecten van burgerschapsvorming terugkomen in de kerndoelen. Ik denk daarom dat scholen door middel van de wereldoriënterende vakken en door heel de dag heen burgerschapsvorming in het onderwijs kunnen integreren zonder hier een aparte methode voor aan te schaffen.
- Ik verwacht dat christelijke scholen een bijzondere taak hebben in het onderwijzen van de kinderen als het gaat om (wereld)burgerschap, omdat het een christelijke visie is dat wij zorg moeten dragen voor de wereld om ons heen.

Onderzoeksvragen

In het theoriegedeelte wordt er antwoord gegeven op de hoofdvraag. Deze luidt als volgt: 'In hoeverre kan burgerschapsvorming en sociale integratie worden geïntegreerd in de wereldoriënterende vakken in het onderwijs?'

Om de hoofdvraag in het theoriegedeelte te kunnen beantwoorden, zijn er een viertal deelvragen opgesteld.

1. Wat houdt de Wet Actief Burgerschapsvorming en Sociale Integratie in?
2. Wat is de ontwikkeling van de wet in het basisonderwijs?
3. Wat is de relatie tussen wereldburgerschap en christelijk onderwijs?
4. Hoe verhouden de methodes zich tot de kerndoelen?

De hoofdvraag voor het onderzoeksgedeelte luidt als volgt:

‘In hoeverre kan burgerschapsvorming en sociale integratie worden geïntegreerd in de wereldoriënterende vakken op Christelijk Basisschool Het Erf en in hoeverre heeft dit effect?’

Om de hoofdvraag in het onderzoeksgedeelte te kunnen beantwoorden, zijn er een drietal deelvragen opgesteld.

1. Hoe komt het dat de school een onvoldoende heeft gekregen voor de indicatoren ‘burgerschapsvorming en sociale integratie’ en wat gaat de school hieraan doen?
2. Hoe kijken de leerkrachten tegen de wet aan en hoe passen ze dit toe?
3. Wat voor effect heeft het toepassen van burgerschapsvorming en sociale integratie in de vakken op de kennis en het handelen van de kinderen?

1. De Wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie

1.1 Inleiding

De laatste tijd wordt er veel gesproken over het begrip burgerschap en over de invoering hiervan in basis- en voortgezet onderwijs. In deze deelvraag wordt er antwoord gegeven op de vraag wat actief burgerschap en sociale integratie inhoudt en worden meningen van verschillende pedagogen en deskundigen over burgerschap in het onderwijs tegenover elkaar gezet.

1.2 Actief Burgerschap en Sociale Integratie

Op 1 februari 2006 is de Wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie officieel vastgelegd in de sectorwetten voor het basis- en voortgezet onderwijs. Deze wet geeft de opdracht aan scholen om actief burgerschap en sociale integratie te bevorderen.

De westerse wereld wordt tegenwoordig als individuele samenleving gezien. In de Nederlandse samenleving zijn mensen steeds meer een individu dan een groep. Het saamhorigheidsgevoel, de sociale cohesie en de betrokkenheid tussen burgers onderling en tussen burgers en overheid is afgenomen. Plichten en rechten die horen bij burgerschap zijn hierdoor op de achtergrond geraakt. Ouders voeden hun kinderen op tot autonome burgers; ze willen dat hun kinderen zelf kunnen bepalen wat ze willen. Persoonlijke doelen worden daarom belangrijker gevonden dan maatschappelijke doelen (Dijken, 2009). Dit proces wordt ook wel individualisering genoemd. Naast de individualisering neemt ook de pluriformiteit toe in de Nederlandse samenleving. Er leven veel mensen met verschillende culturen, levensstijlen en religies naast elkaar. Achter de gezellige multiculturele samenleving ligt ook de nodige problemen verborgen.

Deze aspecten hebben eraan bijgedragen dat de wet 'Bevordering Actief Burgerschap en Sociale Integratie' in 2006 tot stand is gekomen. Met deze wet zijn scholen voor primair en voortgezet onderwijs verplicht om bij te dragen aan de integratie van scholieren in de Nederlandse samenleving, bijvoorbeeld door burgerschapsvorming.

'Actief burgerschap verwijst naar de bereidheid en het vermogen deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren.' Sociale integratie is *'de deelname van burgers aan de samenleving, ongeacht hun etnische of culturele achtergrond, in de vorm van participatie, deelname aan de maatschappij en haar instituties en bekendheid met en betrokkenheid bij uitingen van de Nederlandse cultuur'* (Eddy Alkema e.a., 2011).

Doordat de wet meer inhoudt dan alleen actief burgerschap, vraagt het meer van burgers. Het vraagt niet alleen vaardigheden en houdingen om te participeren, maar ook vaardigheden en houdingen om te kunnen samenleven volgens Nederlands gebruik (Sinnema, 2007).

Bij de doelen die zijn opgesteld voor burgerschap en sociale integratie is geen onderscheid gemaakt in de etnische, culturele of religieuze achtergronden van kinderen. Elk kind moet naar de doelen toewerken. Het vakgebied burgerschap en integratie heeft namelijk alles te maken met politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in deze tijd. Het gaat dus niet alleen om de integratie van allochtonen en immigranten. De overheid gaat niet heel uitvoerig in op het aspect: 'de bereidheid en het vermogen om deel uit te maken van de gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren'. Het is de bedoeling dat scholen zelf invulling geven aan het overheidsbeleid (Bron, 2006). In deelvraag 2 wordt hier verder op ingegaan.

1.3 Drie centrale begrippen

Bij actief burgerschap en sociale integratie staan drie begrippen centraal: democratie, participatie en identiteit. Deze drie begrippen zijn heel belangrijk in de Nederlandse cultuur en hebben samenhang met elkaar. Nederland is een democratisch land. Om in een democratische samenleving te leven, is participatie nodig. De identiteit bepaalt sterk hoe mensen omgaan met vrijheid in de democratische samenleving.

1.3.1 Democratie

Nederland is een democratische rechtsstaat, omdat de burgers kiezen wie het land regeert en zowel burgers als de overheid zich aan het Nederlandse recht moeten houden. De overheid regeert het land. Een rechtsstaat heeft een grondwet. Hierin is de macht van de overheid en burgers vastgelegd. De grondrechten zijn voor iedereen gelijk en alle burgers kunnen invloed uitoefenen. Iedere inwoner mag meedenken, meepraten en meedoen. Zo werken opvoeding, verenigingen en besturen allemaal democratisch (Hoge Raad der Nederlanden, 2009).

Jeroen Bron is van mening dat een democratische samenleving alleen goed werkt als alle burgers het eens zijn met de belangrijkste waarden en de vaardigheden beheersen om een burger te zijn in een democratie. Om mee te kunnen doen in een democratische samenleving zijn bepaalde omgangs- en communicatievormen noodzakelijk, zoals een kritische houding, discussie, debat, oplossingsgerichtheid en respectvolle omgang (Bron, 2006).

Micha de Winter ziet de democratie als een samenlevingsvorm die erop gericht is conflicten tussen individuen en groepen op een menselijke, geordende en vredige manier op te lossen. Daarnaast gaat het in een democratie ook over gelijkwaardigheid, sociale verantwoordelijkheid, over het verbod op discriminatie en over de rechten van minderheden. De Winter is van mening dat de school zich de afgelopen tien jaar te veel heeft gericht op de persoonlijke ontwikkeling en individuele belangen. Bijna alles draait om de eigen identiteit en het eigen geluk. Hij geeft aan dat het onderwijs burgerschapskennis kan overdragen en sociale vaardigheden kan oefenen, maar dat dat geen inhoud heeft als er geen ruimte is voor waarden als vriendschap, gemeenschap, verbondenheid en sociaal verantwoordelijkheidsgevoel (Nicolai, 2007).

1.3.2 Participatie

Participatie is een ander woord voor burgerbetrokkenheid. Participatie betekent actieve deelname aan de samenleving. Dit kan op economisch, sociaal-cultureel en politiek gebied. De motivatie is bij participatie heel belangrijk: de persoon moet willen participeren. Voor participatie is inzicht en vertrouwen in eigen kunnen nodig. Door belangen, betrokkenheid van de omgeving of samenleving en door verantwoordelijkheid ontstaat de wil om te participeren. Betrokkenheid, verantwoordelijkheid en participatie versterken elkaar en zijn verantwoordelijk voor elkaar (Bron, 2006).

Ivo Hartman geeft aan dat participatie van actieve burgers een positief effect heeft op het democratisch stelsel: het helpt om dat flexibel en responsief te houden. Door participatie kunnen personen zich ontwikkelen tot de sociale en politieke mensen die ze van nature zijn.

In het onderwijs moeten kinderen leren om te participeren. Door in de kleutergroepen te beginnen met leren om te participeren in de klas, kan in de hogere groepen verder gewerkt worden naar het leren participeren in de samenleving. Participatietaken van leerlingen in het onderwijs kunnen op drie niveaus onderscheiden worden:

- uitvoeren, organiseren en analyseren en veranderen.

Deze drie niveaus zijn toepasbaar op diverse aspecten van burgerschap: activiteiten in de klas, in de school en buiten de school. Ook kunnen de niveaus worden toegepast op participatie in leertaken (Bron, 2006).

1.3.3 Identiteitsontwikkeling

De westerse democratie vindt de eigen verantwoordelijkheid over de identiteitsontwikkeling erg belangrijk. Op deze manier zijn burgerschapvorming en identiteitsontwikkeling met elkaar verbonden. Er is een constante wisselwerking tussen de identiteit van een persoon en de sociale omgeving. De identiteit van een leerling wordt gevormd in de relatie met anderen. Die identiteit is weer bepalend voor de manier waarop de sociale omgeving wordt ontvangen. Daarbij is het noodzakelijk dat personen sociaal-communicatief vaardig zijn om opvattingen bespreekbaar te maken en deel te kunnen nemen aan gesprekken, discussies en debatten over aspecten van de eigen identiteit (Bron, 2006).

Identiteitsontwikkeling heeft te maken met hoe jij in de wereld staat, hoe jij jezelf ziet ten opzichte van anderen, en je eigen zelfbeeld. Identiteitsontwikkeling is breder dan alleen een levensbeschouwelijke ontwikkeling. Het onderwijs moet leerlingen als onderdeel van burgerschapvorming ondersteunen in hun persoonlijke identiteitsontwikkeling (Bron, 2006).

Burgerschapvorming gaat over de deelname aan het politieke, sociale en economische leven. Het draagt ook bij aan beelden die leerlingen ontwikkelen over het soort scholier, beroepsoefenaar, buurtgenoot en politiek participant dat ze nu en in de toekomst willen zijn (Bert van Oers, 2009). Op die wijze is men ook bezig met de identiteitsontwikkeling van de leerling. De vragen die dan opkomen zijn: Wat versta jij onder actief burgerschap, onder sociale integratie, welke mening heb je over de verschijnselen in de samenleving, hoe wil jij nu en later zijn in de samenleving? Dan is de leerling bezig met het ontwikkelen van een beeld van wie hij is, hoe hij de wereld ziet en welke rol hij daarin wilt hebben. Dit is identiteitsontwikkeling (Eddy Alkema, 2011).

Identiteit is geen aangeboren karakterkenmerk, maar is zich tijdens het leven aan het vormen. Identiteit wordt gevormd door deelname aan maatschappelijke praktijken en door interacties waarin de persoon betrokken is. Hierdoor vindt culturele vorming plaats en gaat het individu kritisch tegen culturele conventies aan kijken. Als we een burger opvatten als een deelnemer aan maatschappelijke praktijken, dan wordt de nauwe relatie zichtbaar die er bestaat tussen identiteit en burgerschap (Bert van Oers, 2009).

1.4 Mondiaal burgerschap

Burgerschapvorming richt zich niet alleen op Nederland of op een dorp of stad waar iemand woont, maar burgerschapvorming is ook mondiaal. Vooral in het voortgezet onderwijs zien we het begrip 'wereldburgerschap' en 'mondiaal burgerschap' veel terugkomen, maar ook in het basisonderwijs kan dit zeker een plek krijgen.

Mondiaal burgerschap is de rol van burgers in een globaliserende wereld. In de wereld is samenwerking nodig om vraagstukken op het gebied van bijvoorbeeld klimaat en energie, voedsel, water, conflict en veiligheid op te lossen. Onze rol in de wereld is hier ook belangrijk in. In deze wereld zijn we steeds meer verbonden en afhankelijk van elkaar, daarom is actief burgerschap en een open blik naar de wereld belangrijk. We leven in een globaliserende wereld en daardoor komen jongeren dagelijks in aanraking met invloeden uit anderen landen. Jongeren hebben met hun gedrag zelf invloed op de wereld.

Het NCDO heeft de volgende definitie voor het begrip mondiaal burgerschap gemaakt: '*De mondiale*

dimensie van burgerschap is gedrag dat recht doet aan de principes van wederzijdse afhankelijkheid in de wereld, de gelijkwaardigheid van mensen en de gedeelde verantwoordelijkheid voor mondiale vraagstukken’ (Keulemans, 2012)

In deelvraag 3 wordt er dieper ingegaan op het begrip mondiaal burgerschap en wordt gekeken naar wat de Bijbel zegt over mondiaal burgerschap en hoe christelijke scholen hier invulling aan kunnen geven.

1.5 ICCS

De Wet Burgerschapsvorming en Sociale Integratie is niet alleen een wet voor het basisonderwijs, maar ook voor het voortgezet onderwijs. De kerndoelen voor het basisonderwijs, worden op een dieper niveau door gevoerd naar het voortgezet onderwijs. De kennis, vaardigheden en attitudes van leerlingen in het voortgezet onderwijs worden deels in het basisonderwijs gevormd.

International Civics and Citizenship Education Study (ICCS) is een internationaal vergelijkend onderzoek naar burgerschapscompetenties van leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Nederland heeft hier ook aan deelgenomen (Wolfram Schulz, 2008). Het doel van deze studie is om burgerschapscompetenties van leerlingen in verschillende landen in kaart te brengen en na te gaan waardoor mogelijke verschillen tussen scholen en landen worden veroorzaakt. Nederland heeft zich in het onderzoek gericht op leerlingen in klas 2 van het voortgezet onderwijs. Aan het onderzoek hebben in totaal 38 landen deelgenomen.

Hieronder zijn een aantal opmerkelijke punten genoteerd die uit het onderzoek naar voren zijn gekomen.

- Nederland heeft een gemiddelde kennisscore over burgerschap die niet afwijkt van het internationale gemiddelde.
- Nederlandse leerlingen geven gemiddeld vaker dan leerlingen in de meeste andere landen aan dat zij vertrouwen hebben in de regering en de landelijke overheid.
- De groep ‘politiek en maatschappelijk zeer actieve leerlingen’ lijkt in Nederland veel kleiner dan in andere landen. Opvallend is dat waar het in Nederland gaat om deelname aan activiteiten van externe organisaties dit door leerlingen vooral gebeurt in het kader van liefdadigheid. Aan meer politieke en maatschappelijke activiteiten wordt door Nederlandse leerlingen veel minder deelgenomen dan in andere landen.
- Nederlandse leerlingen staan in grotere mate afwijzend tegenover gelijke rechten voor immigranten dan leerlingen in andere landen. Nederland neemt hierin samen met Vlaanderen, Europees en internationaal gezien, een extreme positie in. Ierland, Zwitserland en Spanje staan het minst afwijzend tegenover gelijke rechten over immigranten. In deze landen maakt burgerschapskunde deel uit van curriculum, net als in de meeste Oost-Europese landen die aan het onderzoek deelnamen.

1.6 Taak van de school

Scholen zijn verplicht actief burgerschap in het onderwijs aan te bieden. Het ministerie van onderwijs ziet burgerschapsvorming als de taak van het onderwijs. Toch ontstaat er in de discussie over burgerschapsvorming al gauw een zeker ongemak bij scholen, er moet al zoveel. Is het wel de taak van de school om kinderen op te voeden als burgers die kunnen functioneren in een democratische samenleving? Moeten we hiervoor ook geen verantwoordelijkheid bij de ouders of opvoeders en andere maatschappelijke praktijken leggen? Wat is het eigenlijke doel van onderwijs?

Micha de Winter vindt dat onderwijs per definitie een burgerschapsvormende context is, omdat de school altijd bezig is kinderen en jeugdigen een beeld van de maatschappij en hun eigen positie daarin te geven. Winter ziet de school in twee opzichten als een praktijk waarin burgerschapsvorming op zeer indringende wijze plaats vindt (Winter, 1998).

1. Kinderen brengen op school een belangrijk deel van hun jeugd door. Naast alle cognitieve leerstof die de kinderen hier tot zich nemen, doen ze ook heel wat ervaring op. Ze leren hoe volwassenen en kinderen met elkaar omgaan, hoe mensen in de samenleving ten opzichte van elkaar worden geordend. Kinderen leren op school burgerschapswaarden, respect, verantwoordelijkheid, pluraliteit en solidariteit.

2. De school speelt vaak een belangrijke rol binnen een lokale gemeenschap. De basisschool is een buurtvoorziening die veel mogelijkheden biedt om met kinderen daadwerkelijk maatschappelijke participatie te oefenen.

In het boek, 'Verbeter de wereld, begin bij opvoeding', geeft Micha de Winter aan dat hij vindt dat scholen voor jongeren meer een thuisbasis zou moeten betekenen. Hij vindt dat de school een democratische gemeenschap moet vormen. *'Als kinderen en jongeren daar zouden ervaren dat ze belangrijk worden gevonden, als ze een stem hebben, dan zouden ze minder gauw hun toevlucht hoeven te nemen tot gewelddadige groepen'* (Winter, 2011).

Ook Wardekker is een voorstander van burgerschapsvorming in het onderwijs. Hij is van mening dat het uiteindelijke doel van onderwijs persoonsontwikkeling is in de volle breedte en diepte. Hij ziet het onderwijs als een kans tot persoonlijk zinvol leren en dus tot identiteitsontwikkeling. Wardekker vindt dat het onderwijs leerlingen adequaat moet leren participeren en reflecteren in sociaal-culturele activiteiten en praktijken (Wardekker, 1997).

Pedagogen als Kohnstamn en Langeveld zagen de opvoeding tot staatsburgerschap als een belangrijk doel van het onderwijs. Zij zijn voorstanders van didactische methoden die het leren leren en leren denken tot uitgangspunt hebben (Bert van Oers, 2009).

Biesta & Lawy vinden dat burgerschap en identiteitsvorming niet alleen plaats moeten vinden in het onderwijs, maar vooral ook in alledaagse sociale ervaringen (Waller, 2007).

De sociale psycholoog James Waller vindt het heel belangrijk dat kinderen leren hoe je humaniseert, decategoriseert en personaliseert. Dat betekent dat je gemeenschappelijke eigenschappen en belangen kunt ontdekken in mensen die tot een andere groep behoren, dat je mensen niet in eerste instantie op groepskenmerken beoordeelt, maar naar ze leert kijken als unieke persoonlijkheden. Dat zijn competenties die niet per se genetisch zijn aangelegd en daarom grote pedagogische inspanning noodzakelijk maken. Waller vindt dat dit niet alleen via speciaal daarvoor verworpen onderwijsprogramma's moet, maar vooral ook via voorbeelden van hun ouders en andere opvoeders in de naaste sociale omgeving (Winter, 2011).

1.7 Conclusie

In deze eerste deelvraag hebben we kunnen lezen wat de wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie inhoudt, welke drie begrippen centraal staan en hoe deze drie begrippen verband met elkaar hebben.

Burgerschap beperkt zich niet alleen in Nederland, maar over de hele wereld: mondiaal burgerschap. Dit gaat over de rol van de burgers in de wereld. In de kerndoelen voor het basisonderwijs komt het mondiaal burgerschap nog weinig aan de orde. Ik vind dat de basisschool hier meer aandacht aan mag geven. Mondiaal burgerschap is heel breed en is onlosmakelijk verbonden met burgerschap. Opvallend aan het onderzoek van het ICCS, onder leerlingen van de tweede klas van het voortgezet onderwijs, is dat in Nederland de groep 'politiek en maatschappelijk zeer actieve leerlingen' veel kleiner is dan in andere landen. De leerlingen doen vooral activiteiten van externe organisaties in het kader van liefdadigheid. In de volgende deelvraag wordt hier verder op ingegaan. Een ander opvallend punt uit het onderzoek is dat Nederlandse leerlingen in grotere mate afwijzend staan tegenover gelijke rechten voor immigranten dan leerlingen in andere landen. Deze twee zaken hebben alles te maken met identiteitsontwikkeling en participatie, twee van de drie begrippen die centraal staan bij burgerschapsvorming en sociale integratie. In landen waar burgerschapskunde deel uitmaakt van het curriculum, staan de leerlingen minder negatief tegenover gelijke rechten voor immigranten. Betekent dit dat in Nederland burgerschapsvorming als een apart vak moet worden gezien of kunnen we ook aan de doelen werken zonder hier een apart vak te maken? In de volgende deelvragen wordt dit besproken.

Er bestaan verschillende meningen of het een taak van de school is om actief burgerschap en sociale integratie te bevorderen bij kinderen. De meeste deskundigen die in deze deelvraag aan het woord zijn gekomen, geven aan dat de school een goede plek is om aan burgerschapsvorming te werken. Ik was eerst van mening dat dit niet een taak voor de school hoefde te zijn, omdat de school al veel taken op zich krijgt, maar nu zie ik het anders. Na het bestuderen van deze wet vind ik dat het ook een taak van de school is om burgerschapsvorming aan te bieden aan de kinderen, omdat de school een stabiele basis is voor het kind. Zoals de Winter zo mooi zegt, is de school altijd bezig kinderen en jeugdigen een beeld van de maatschappij en hun eigen positie daarin te geven.

In de volgende deelvraag gaan we kijken naar hoe de wet leeft in Nederland en hoe de integratie van de wet verloopt in Nederland.

2. De ontwikkeling van de Wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie

2.1 Inleiding

De laatste tijd horen we veel over de moeizame integratie van de Wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie in het onderwijs. Dit verschijnsel is niet van het laatste jaar, maar heeft een langere aanloop. In deze deelvraag wordt de ontwikkeling beschreven van de invoering van het burgerschap in het onderwijs tot nu toe.

2.2 Burgerschap voor de wetsinvoering

In de jaren 90 werd duidelijk dat er grote veranderingen waren gekomen in de samenleving. De bevolkingssamenstelling was erg veranderd, de secularisatie was toegenomen, er waren grote culturele verschillen en er was steeds meer individualisering. Als gevolg hiervan gaf de regering in de jaren 90 een oproep tot versterking van samenhang en betrokkenheid. De taak om hier iets aan te doen, werd vooral bij het onderwijs gelegd (Onderwijsraad, 2003).

In 2003 geeft de onderwijsraad aan dat ze het als een opdracht zien om burgerschap in en rondom het onderwijs te bevorderen. De onderwijsraad wil het graag in de onderwijswetten opnemen, niet alleen in de basisschool, maar ook in de hogeschool en universiteit (Onderwijsraad, 2003). Burgerschap gaat volgens de raad in 2003 om beschaafd gedrag in en om de school. Naleving van de basale regels, zoals elkaar respecteren en naar elkaar luisteren, is niet meer zo vanzelfsprekend. De raad vindt dat deze regels een groter onderdeel uit moeten maken van het schoolbeleid. De onderwijsraad vindt dat burgerschap verder gaat dan fatsoenlijk met elkaar omgaan binnen de school. Het is ook het vermogen van leerlingen om een actieve bijdrage te leveren aan de maatschappij, bijvoorbeeld door middel van buurtprojecten of vrijwilligerswerk (Onderwijsraad, 2003).

In 2005 schrijft de Tweede Kamer een kamerstuk over onderwijs, integratie en burgerschap. Zij vinden dat er een integratieproblematiek is in het onderwijs. Er zitten veel allochtone leerlingen op een school. Doordat deze leerlingen thuis vaak een andere taal spreken, is er aan het begin van het onderwijs al veel achterstand. Ook ziet de Tweede Kamer een culturele afstand. Het kabinet wilde in 2005 deze problemen actief aanpakken. Het onderwijs heeft dit geprobeerd door kennisoverdracht, door (taal)achterstanden weg te nemen, door waarden en normen aan te leren en door verschillende bevolkingsgroepen met elkaar in contact te brengen. Dat leverde nog niet genoeg op. Er waren aanpassingen van het beleid en nieuwe acties nodig. Het kabinet wilde zich vooral richten op de onderwijsachterstanden, de eenzijdige bevolkingssamenstelling van sommige scholen en actief burgerschap. Dit wilde het kabinet doen door actief burgerschap en sociale integratie in de wet vast te leggen voor het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs. Integratie betekent een gedeeld burgerschap. Dat is een actieve deelname van allochtone en autochtone bevolkingsgroepen aan de samenleving op economisch, sociaal en cultureel gebied (Hoeven, 2004).

2.3 Officiële wet

Op 1 februari 2006 is de wet in werking getreden dat scholen de opdracht krijgen het 'actief burgerschap en de sociale integratie' van leerlingen te bevorderen. Er waren al scholen die er op verschillende manieren invulling aangaven, maar nu is het officieel verplicht. De opdracht aan scholen om actief burgerschap en sociale integratie te bevorderen, is vastgelegd in een aantal

wetsartikelen en luidt:

'Het onderwijs:

- *Gaat er mede van uit dat leerlingen opgroeien in een pluriforme samenleving;*
- *Is mede gericht op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie;*
- *Is er mede op gericht dat kinderen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdsgenoten'* (Kervezee, 2006).

2.4 Inspectieonderzoek

De inspectie houdt vanaf 1 oktober 2006 toezicht op de naleving van deze wettelijke opdracht.

Scholen krijgen de ruimte om zelf invulling te geven aan het burgerschap in het onderwijs. Er wordt dus niet voorgeschreven hoe scholen aandacht moeten geven aan burgerschap en integratie.

Burgerschap is een belangrijk onderwerp, dat op veel verschillende manieren kan worden ingevuld. Dit betekent ook dat het toezicht terughoudend is. De inspectie ziet er primair op toe dat scholen invulling geven aan de taak burgerschap en integratie te bevorderen. De inspectie beoordeelt het werk op kwaliteitszorg en aanbod (Nicolai, 2007).

a. Kwaliteitszorg

De inspectie stelt vast of een school zorgdraagt voor de kwaliteit van het onderwijs dat gericht is op bevordering van sociale integratie en actief burgerschap. Hierbij let de inspectie ook of de school kennis overdraagt en leerlingen kennis laat maken met diversiteit in de samenleving. Daarnaast gaat de inspectie na of de school in schoolplan en schoolgids haar visie verantwoord heeft, of zij inzicht heeft in de resultaten van het onderwijs en of het aanbod is afgestemd op het specifieke karakter van de school en de sociale omgeving. De inspectie let op de volgende vier zaken:

1. De school heeft een visie op burgerschap en integratie, stelt doelen en voert deze planmatig uit.
2. De school geeft een verantwoording van visie en uitvoering.
3. De school geeft inzicht in de resultaten: worden de gestelde doelen behaald?
4. De school stemt haar aanbod af op mogelijke risico's en ongewenste opvattingen, houdingen en gedragingen van leerlingen.

b. Aanbod

Naast het zorg dragen voor de kwaliteit van het onderwijs, kijkt de inspectie ook of scholen daadwerkelijk een aanbod hebben. De inspectie stelt vast of scholen zorgen voor een aanbod dat gericht is op het bevorderen van actief burgerschap. Ook hierbij kijkt de inspectie of de school kennis overdraagt en leerlingen kennis laat maken met diversiteit in de samenleving. Dit aanbod van de scholen wordt getoetst aan relevante kerndoelen en de volgende vier aandachtspunten.

1. De school werkt structureel aan het ontwikkelen van sociale competenties.
2. De school staat open naar de buitenwereld. Ze brengt haar leerlingen in contact met de lokale en/of regionale sociale omgeving, met de verschillende godsdiensten in deze omgeving, etniciteit, culturen en opvattingen. De school stimuleert deelname aan de samenleving en ontwikkelt de daarvoor gegeven competenties.
3. De school ontwikkelt bij de kinderen de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. Ze heeft een structureel aanbod voor de overdracht van kennis, houdingen en vaardigheden die voor deelname aan de democratische rechtsstaat noodzakelijk zijn. Er wordt vooral gelet of het onderwijs wel of niet strijdig is met de basiswaarden.

4. De school is een oefenplaats voor democratie en integratie in de praktijk.

2.5 Constatering van de raad

In augustus 2012 constateert de raad dat de ontwikkeling en implementatie van burgerschapsonderwijs een complexe opgave voor scholen blijkt. Er zijn nog weinig bewezen effectieve methoden en instrumenten en de wetgeving is onduidelijk. De raad ondersteunt de keuze van de overheid om de regie van het burgerschapsonderwijs zo veel mogelijk bij de scholen te laten. De raad vindt wel dat de gemeenschappelijke kern van het burgerschapsonderwijs beter omschreven moet worden en tot uitdrukking moet worden gebracht in wet- en regelgeving. De kranten stonden in juni, juli en augustus 2012 vol over dit onderwerp en verschillende deskundigen gaven hun mening en dachten te menen waar de oorzaak lag.

Evelien Tokkens, bijzonder hoogleraar actief burgerschap, benadrukt dat in Nederland burgerschap geen prioriteit heeft. Ze geeft aan dat de overheid taal en rekenen heel belangrijk vindt, maar dat we aan burgerschap blijkbaar geen aandacht hoeven te besteden, dus leeft het ook niet (Redactie binnenland, 2012). De politiek vertelt al geruime tijd dat het in de samenleving draait om taal en rekenen. (Tonkens, 2012).

‘Nederlanders vallen anderen niet graag lastig met hun mening. Wij zijn daar zelfs huiverig voor en vinden het al snel te bemoeizuchtig’ (Redactie binnenland, 2012). Tonkens geeft aan dat Nederlanders vinden dat iedereen vooral zelf moet weten wat hij vindt en dat we ons niet met elkaars meningen en leefstijlen moeten bemoeien. *‘We koesteren vrijheid van meningsuiting, maar geven weinig om meningsvorming en meningsverandering’* (Tonkens, 2012).

Nederlandse leerlingen hechten weinig waarde aan burgerschapsvaardigheden en hebben weinig interesse om kritische invloed op politiek en gemeenschapsleven uit te oefenen.

De hoogleraar burgerschap aan de Universiteit van Amsterdam zegt dat wij sociaal burgerschap, zoals vrijwilligerswerk, belangrijker vinden dan politieke betrokkenheid. *‘Het is nogal Nederlands om eerder de burens te willen helpen dan naar een inspraakavond voor bewoners te gaan’* (Redactie binnenland, 2012). Deze uitspraak kan worden bevestigd door het ICCS-onderzoek dat in deelvraag 1 is besproken. Uit het onderzoek kwam naar voren dat leerlingen in Nederland in het kader van liefdadigheid deelnemen aan activiteiten van externe organisaties, maar dat aan politieke en maatschappelijke activiteiten veel minder wordt deelgenomen.

De burgemeester van Stichtse Vecht, Mirjam van 't Veld, vindt dat je het thema burgerschap niet alleen bij onderwijzend personeel kunt laten. Het bestuur en de politiek moeten aan het onderwijs ondersteuning bieden. Ze is van mening dat juist bestuurders en politici degene zijn die democratie en politiek in de klas een gezicht kunnen geven (Veld, 2012). Ook Micha de Winter, hoogleraar maatschappelijke opvoedingsvraagstukken aan de Universiteit Utrecht, vindt dat scholen hierin te veel worden losgelaten. Hij vindt het een typisch Nederlandse aanpak: *‘We noemen burgerschapsvorming wel een kerntaak van de school, maar zeggen vervolgens: de scholen moeten zelf maar uitzoeken wat ze ermee doen’*. Hij denkt dat deze houding te ver is doorgeslagen. De Winter vindt het goed dat scholen er hun eigen stempel op kunnen zetten, maar tegelijkertijd vindt hij ook dat als je iets nieuws van de scholen vraagt, je wel een houvast, een kapstok, aan de scholen moet geven (Obbink, 2012).

Het Ministerie van Onderwijs heeft er bewust voor gekozen om de scholen vrij te laten in het burgerschapsonderwijs en het aan de school zelf over te laten. In tegenstelling tot andere landen is

burgerschapsvorming geen apart vak op school. Deskundigen zien dit als de oorzaak van de slechte integratie van burgerschapsonderwijs in Nederland. Zo geeft Sophie Verhoeven, onderwijsadviseur bij KPC Groep en promovenda op het gebied van burgerschapsvorming, aan dat scholen worstelen met de complexiteit van het thema. Ze is van mening dat scholen het belang van burgerschap niet onderschrijven, maar ze vinden het lastig om het handen en voeten te geven. *‘Scholen worstelen met de vraag wat burgerschap überhaupt is, ze weten niet wat er mee bedoeld wordt’* (Obbink, 2012). Mirjam Stroetinga deelt met Obbink de mening dat scholen niet weten waar ze les over moeten geven bij burgerschap. Scholen vinden burgerschap vaak een ongrijpbare term.

Evelien Tonkens geeft aan dat burgerschap geen apart vak is op school. *‘Alles is goed. Een middagje naar het natuurhistorisch museum? Prima. Een bezoekje aan een verpleeghuis? Ook goed. Het kan allemaal voor burgerschapsvorming’* (Redactie binnenland, 2012). Tonkens zegt dat scholen zulke dingen al deden, waardoor het vak burgerschapsvorming inhoudelijk niets nieuws of extra’s van het onderwijs vraagt (Tonkens, 2012). De docenten doen wel degelijk hun best, maar de lessen hoeven niet aan bepaalde eisen te voldoen. Voor de wet is het voldoende om er in de context van een ander vak of losse activiteiten impliciet aandacht aan te schenken. Door dat gebrek van lesinhoud weet de Inspectie van het Onderwijs niet goed hoe ze erop moet toezien (Redactie binnenland, 2012). Hans Teunissen, voorzitter Nederlandse Vereniging van Docenten Maatschappijleer, vindt dat de vrijheid voor de scholen te groot is in deze plannen en dat het een inspanningsverplichting blijft. Hij is van mening dat er landelijke kerndoelen zouden moeten gelden voor burgerschapsonderwijs en dat er daarvoor een resultaatverplichting moet gelden (Obbink, 2012).

2.6 De vreedzame school

De vreedzame school laat zien dat burgerschapsvorming wel in het onderwijs is te plaatsen. De vreedzame school is een grote voorstander van burgerschap in het onderwijs. Het is een programma dat streeft naar een verandering in de cultuur van een school en het geeft scholen een handreiking om invulling te geven aan actief burgerschap en aan een veilig klimaat (Pauw L.M.J. & J.J. Van Sonderen, 2010).

Het programma van de vreedzame school wil leerlingen betrokken en verantwoordelijk laten zijn. Ze laten leerlingen invloed uitoefenen op het klimaat in de klas en school. Conflictoplossing wordt hier als uitgangspunt genomen. De school wordt gezien als oefenplaats waarin leerlingen zelf ervaren hoe het is om in een democratie te leven.

Openbare basisschool Overvecht in Utrecht kreeg tien jaar geleden als eerste in Nederland de titel ‘Vreedzame School’. Interim-directeur Marije Wassenaar vindt het volkomen vanzelfsprekend om haar leerlingen vaardigheden op het gebied van burgerschap bij te brengen. Ze ziet het als de basis van de school. *‘Wij willen dat ze de best mogelijke leerresultaten halen én we willen ze helpen te vormen tot een goed mens.’* Er wordt op deze school om de twee weken een groepsvergadering gehouden waarin om de beurt een notulist en voorzitter is en er staat per week voor alle groepen één les op het rooster over ‘positief met elkaar omgaan’. Deze lessen zijn een kapstok. *‘Als je er niet structureel aandacht aan geeft, werkt het veel minder goed.’*

Scholen zien burgerschapsvorming als een extra vak, waardoor ze denken dat ze minder tijd overhouden voor andere belangrijke vakken. Dat is een grote reden waarom scholen niet veel aandacht geven aan burgerschapsvorming. Marije Wassenaar is het niet eens met deze gedachte. Zij zegt dat het niet ten koste gaat van vakken als taal en rekenen. *‘Integendeel, we hebben minder*

conflicten tussen kinderen, er is veel meer rust in school. En dat is gunstig voor de leerresultaten' (Obbink, 2012).

2.7 Conclusie

De integratie van burgerschapsvorming en sociale integratie in het onderwijs heeft dus al een lange aanloop. Scholen krijgen de ruimte om zelf invulling te geven aan burgerschapsvorming en sociale integratie in het onderwijs. Er wordt niet voorgeschreven hoe ze aandacht moeten besteden aan burgerschap en sociale integratie. De onderwijsinspectie wil scholen vrij laten en zelf hun weg hierin laten vinden.

De wet lijkt nog steeds niet helemaal te zijn geïntegreerd in de scholen. Deskundigen wijten de slechte integratie van burgerschapsvorming en sociale integratie aan de onduidelijkheid van de wet en de vrijblijvendheid die de scholen krijgen om aan de wet invulling te geven. Is deze verwijting wel oprecht? In deze deelvraag hebben we namelijk heel duidelijk kunnen lezen waar de inspectie de scholen op beoordeeld. Zo moet de school over een visie beschikken waarin de opvatting van de school over burgerschap is aangegeven, aangevuld met doelen en het onderwijsaanbod hoe de school dit wil realiseren. Dit betekent dat de school voor burgerschap dus niet een bepaalde methode hoeft aan te schaffen, maar verantwoording moet kunnen afleggen over hoe ze de doelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie willen bereiken.

Is de verwijting die de deskundigen geven echt het probleem waar scholen mee kampen of ligt het probleem ook bij de scholen zelf, doordat ze zich er nog te weinig in hebben verdiept en er geen tijd voor vrij maken om hier samen als team in te verdiepen? In het praktijkonderzoek kunnen we lezen welke reden Christelijk Basisschool Het Erf geeft aan de slechte integratie van burgerschapsvorming en sociale integratie in hun onderwijs.

Een andere reden die deskundigen geven voor de slechte integratie is dat scholen niet weten waar ze de tijd vandaan moeten halen voor burgerschapsvorming, terwijl de vreedzame school het tegendeel bewijst. Deze school zegt dat het niet ten koste gaat van andere vakken en dat er door burgerschapsvorming juist minderen conflicten tussen kinderen zijn en meer rust in de school is. In de volgende deelvraag wordt gekeken wat de Bijbel zegt hoe wij ons moeten gedragen in de samenleving en hoe een christelijke school invulling kan geven aan burgerschapsvorming.

3. Wereldburgerschap en christelijk onderwijs

3.1 Inleiding

Hoe moeten we als christenen omgaan met de wereld en onze medemens? Wat zegt de Bijbel hierover? Hoe heeft God de wereld bedoeld toen Hij hem schiep? Wat betekent dit voor het aanbieden van burgerschapsvorming in het christelijk basisonderwijs? In deze deelvraag wordt er gekeken naar de relatie tussen wereldburgerschap en christelijk onderwijs.

3.2 Fysiek rentmeesterschap

Al in het eerste hoofdstuk van de Bijbel, in Genesis 1 (Nederlands Bijbelgenootschap, 2004), staat beschreven dat God de hemel en de aarde maakte. God maakte dag en nacht, water en hemel, aarde en zeeën, vruchten, gras, bomen, planten en bloemen, zon, maan en sterren, vogels, vissen en de andere dieren. Als laatste maakte God de mens.

In Genesis 1 vers 26 (Nederlands Bijbelgenootschap, 2004) staat: *‘En God zeide: Laat Ons mensen maken naar ons beeld, als onze gelijkenis, opdat zij heersen over de vissen der zee en over het gevogelte des hemels en over het vee en over de gehele aarde en over al het kruipend gedierte, dat op de aarde kruipt. En God schiep de mens naar Zijn beeld: naar Gods beeld schiep Hij hen; man en vrouw schiep hij hen. En God zegende hen en God zeide tot hen: Weest vruchtbaar en wordt talrijk; vervult de aarde en onderwerpt haar, heerst over de vissen der zee en over het gevogelte des hemels en over het gedierte, dat op de aarde kruipt’.*

Dit is de opdracht die God aan ons heeft gegeven toen Hij de hemel en de aarde maakte. God is de eigenaar van de wereld en wij mogen erop leven en de aarde verzorgen. Dit wordt ook wel beschreven als rentmeesterschap. Bijbels rentmeesterschap over de schepping houdt in dat wij door God als beelddrager en Zijn vertegenwoordigers in de wereld zijn geplaatst (Barendse, 2012).

Een volgende verwijzing naar rentmeesterschap is in Genesis 2:15 terug te vinden. In dit vers staat dat God de mens nam en hem plaatste in de hof van Eden om die te bewerken en te bewaren. In de hof van Eden kwam de zondeval en werd de mens zondig. De gevolgen van de zondeval zien we terug in het alledaagse leven, in hoe de wereld met elkaar omgaat en in hoe wij met de natuur omgaan. Doordat de relatie tussen de mensen en tussen de mens en God verstoord is, gaan we ook anders om met de natuur. De Bijbelse betekenis over het verzorgen van de schepping zijn we kwijtgeraakt door de zonden (Barendse, 2012).

In Psalm 8 (Nederlands Bijbelgenootschap, 2004) dankt David dat God aan de mensen het vertrouwen heeft gegeven om voor de aarde te zorgen. God maakt ons bijna als God door ons het werk van Zijn handen, Zijn schepping, aan ons toe te vertrouwen (Psalm 8: 4-10).

‘Zie ik de hemel, het werk van Uw vingers, de maan en de sterren door u daar bevestigd. Wat is dan de sterveling dat U aan hem denkt? Het mensenkind dat U naar hem omziet? U hebt hem bijna een God gemaakt, hem gekroond met glans en glorie, hem toevertrouwd het werk van Uw handen en alles aan Zijn voeten gelegd: schapen, geiten, al het vee, en ook de dieren van het veld, de vogels aan de hemel, de vissen in de zee en alles wat trekt over de wegen der zeeën. Heer, onze Heer, hoe machtig is Uw naam op heel de aarde.’

Aan deze psalm kunnen we zien hoe dankbaar we mogen zijn dat God ons de verantwoordelijkheid geeft om voor Zijn schepping te zorgen. De Bijbel is er heel duidelijk over en geeft ons de opdracht onze verantwoordelijkheid te nemen en de schepping te onderhouden zoals God het bedoeld heeft.

Ook een aantal gelijkenissen in het Nieuwe Testament gaan hierover. Zo geeft Jezus in de gelijkenis van de talenten, in Mattheüs 25:14-30, weer dat wij onze verantwoordelijkheden moeten nemen met de dingen die God ons geeft. God geeft ons de talenten en deze moeten wij benutten en niet gaan opbergen. Als we onze verantwoordelijkheid nemen voor de dingen die we van God krijgen, zal Hij ons meer verantwoordelijkheid geven. Ook in de gelijkenis over pachters in de wijngaard, in Mattheüs 21:28-46, geeft God weer hoe wij voor de schepping moeten zorgen. De schepping is niet onze eigendom, het is van God, maar hoe gaan wij hiermee om?

Op het Christelijk Sociaal Congres op 24 augustus 2011 (Christelijk Sociaal Congres, 2011) wordt gezegd dat mensen bij de schepping horen en deel zijn van de natuur. We mogen er zijn en we mogen leven op de aarde, maar wel zoals de rentmeester het bedoeld heeft. Een rentmeester is een beheerder. Het leven en de aarde waarop wij mogen leven, zijn een geschenk en dat geeft ons de opdracht om er voor te zorgen. Deze opdracht hoort in het christendemocratische mens en wereldbeeld.

Het begrip rentmeesterschap is al een oud begrip. In de Regel van Benedictus, uit ongeveer 530 na Christus, staat dat een abt zich altijd moet bedenken aan wie hij rekenschap zal moeten geven van zijn rentmeesterschap. De vorige paus, Paus Benedictus XVI, schrijft in de encycliek Caritas in Veritate dat zorg voor de schepping integraal bij de christelijke levensvisie hoort (Christelijk Sociaal Congres, 2011). Ook de huidige paus toont met zijn naam, Franciscus, aan dat hij met zorg om wil gaan met de schepping en zorg wil dragen voor de mensen. Met zijn naam verwijst hij naar Franciscus van Assisi die het armoede-ideaal predikte en evangeliserend rondtrok.

3.3 Sociaal rentmeesterschap

Maxime Verhagen, voormalig politicus van het CDA, geeft aan dat rentmeesterschap niet alleen draait om het behoud van de fysieke ecologie, maar ook om het behoud van de sociale ecologie, zoals de tradities en gewoonten die gemeenschappen hebben. Dit wordt ook wel sociaal rentmeesterschap genoemd. Culturele waarden die een samenleving heeft, moeten we behouden en doorgeven aan de volgende generatie. Het begrip rentmeesterschap verbindt ons met onze medeburgers en met de vorige en toekomstige generaties. We laten een maatschappelijke ordening na aan onze kinderen. Zij groeien op in een samenleving dat het gevolg is van ons handelen. We moeten ons hier bewust van zijn en hiernaar handelen. Op deze manier kunnen we voorkomen dat de samenleving uit elkaar groeit en kunnen we waarden uit onze cultuur overdragen (Groen, 2011).

Rentmeesterschap heeft alles met wereldburgerschap te maken. Wereldburgerschap is beseffen dat je, terwijl je hier leeft, toch betrokken bent bij de wereld buiten de landsgrenzen. Het is een verbinding leggen tussen jezelf en anderen, dichtbij en ver weg (Prior, F. en G. Walraven, 2009). In deelvraag 1 hebben we ook al stil gestaan bij het begrip mondiaal burgerschap. Mondiaal burgerschap houdt onder andere in: zuinig omgaan met water en energie, doneren aan goede doelen, vrijwilligerswerk, recycling en omgang met afval.

Mondiaal burgerschap en sociaal rentmeesterschap hebben ook alles te maken met gelijke rechten voor immigranten. In deelvraag 1 is beschreven dat uit het ICCS-onderzoek naar voren is gekomen dat Nederlandse leerlingen in grote mate afwijzend staan tegenover gelijke rechten voor immigranten. Als we naar de Bijbel kijken, zien we in Leviticus 19:33 en 34 een tekst hierover. Deze tekst is bedoeld voor het volk Israël, maar kunnen we ook vandaag de dag nog toepassen. *'Iemand die als vreemdeling in jullie land verblijft, mag je niet onderdrukken. Behandel vreemdelingen die bij jullie wonen als geboren Israëlieten. Heb hen lief als jezelf, want jullie zijn zelf vreemdelingen geweest*

in Egypte. Ik ben de Heer, jullie God (Nederlands Bijbelgenootschap, 2004) God geeft hier de opdracht aan het volk van Israel om de vreemdelingen te behandelen als geboren Israëlieten. Zo moeten wij de immigranten behandelen als geboren Nederlanders. Ik zie dit als een grote taak voor het christelijk onderwijs om dit aan de leerlingen over te brengen.

3.4 Christelijk onderwijs en burgerschapsvorming

Het christelijk onderwijs denkt al lange tijd na over de verantwoordelijkheid van de gelovige in de samenleving, politiek en staat. Hoe moet een gelovige zich gedragen? Kerkvader Augustinus leerde de christelijke kerk dat gelovigen burgers zijn van twee verschillende rijken: het hemelse koninkrijk en het aardse rijk. Het koninkrijk van God gaat boven het aardse rijk, maar op dit moment leven we in het aardse rijk en moet we hierin investeren.

Christenen horen zich in te zetten voor vrede en zoeken zoveel mogelijk naar overeenstemming met andere mensen om de vrede in stand te houden. Er zijn dus belangen en doelen waarop gelovigen en ongelovigen zich gezamenlijk richten. Het volgen van Christus kan een christen apart zetten, maar dat betekent in deze visie niet dat je je afsluit voor de wereld. Zo is Pieter Vos van mening dat ook het christelijk onderwijs een visie moet ontwikkelen op de relatie tussen het opvoeden en inwijden in het eigen christelijke geloof (als burgers van Gods rijk) en kinderen moet voorbereiden op het participeren aan de plurale, multiculturele en multireligieuze samenleving (Vos, 2009).

Bij wereldburgerschap in het christelijk basisonderwijs moeten we dus ook kijken hoe we als christen op de wereld kunnen leven, hoe we voor ons geloof uit kunnen komen zonder apart van de groep te komen staan en hoe we hiernaar kunnen handelen.

3.5 Rentmeesterschap in 2013

Het woord rentmeesterschap komt jongeren niet bekend in de oren, laat staan dat jongeren weten wat dit woord betekent. Een aantal CDA partijprominenten geven hier op 2 april 2012 hun mening over. Sybrand Buma zegt dat begrippen als solidariteit en rentmeesterschap van die begrippen zijn waar heel veel mensen in de samenleving zich afvragen wat die begrippen betekenen. Ze geeft aan dat het vooral om het invullen van deze begrippen gaat. Ben Bot vindt dat deze begrippen jongeren niet meer aanspreken. Hij is van mening dat we deze begrippen moeten vervangen door moderne terminologie. *‘Overall waar ik kom en ik gebruik het woord ‘rentmeesterschap’, kijkt iedereen me raar aan.’* Jeroen van Velzen geeft ook aan dat begrippen als rentmeesterschap en solidariteit jongeren niets meer zegt. De boodschap wordt niet erg begrepen. *‘Er zit een diepere lading achter en die vertaalslag moeten we maken’* (NOS, 2011).

Ik deel met de CDA partijprominenten de mening dat jongeren de begrippen als solidariteit en rentmeesterschap niet kennen en ook niet begrijpen, maar ik deel niet de mening met Ben Bot dat deze woorden en de betekenis moeten worden vertaald. Het zijn moeilijkere woorden die we in het dagelijkse leven niet zo snel gebruiken, hierdoor zijn ze voor veel mensen, en vooral jongeren, onbekend. Het zijn mooie begrippen met een waardevolle betekenis, waarvan ik vind dat deze in het onderwijs meer een plek moeten krijgen.

3.6 Conclusie

In deze deelvraag wordt duidelijk dat wereldburgerschap en rentmeesterschap alles met elkaar te maken hebben. Door heel de Bijbel heen geeft God ons de opdracht om voor Zijn schepping te zorgen. Dit kunnen we zien in de manier hoe Jezus leefde op aarde en in de gelijkenissen die Hij vertelde. Het zorgen voor Zijn schepping is niet alleen op fysiek gebied, maar ook op sociaal en maatschappelijk gebied.

In de vorige deelvraag is beschreven dat de overheid scholen vrij laat in de manier waarop zij burgerschapsvorming geven. Uit dit hoofdstuk blijkt dat het belangrijk is dat christelijke scholen hun kinderen moeten voorbereiden om als christelijke burger in de multiculturele samenleving te participeren. In de eerste deelvraag hebben we gelezen dat Nederlandse leerlingen in grote mate afwijzend staan tegenover gelijke rechten van immigranten. Ik vind dat christelijke scholen hier een verandering in moeten brengen. Ik zie het als een taak van de christelijke school om de Bijbel naast het burgerschap te leggen en met de leerlingen te bestuderen hoe Jezus op aarde leefde. Wat zegt dit over hoe wij op aarde moeten leven en hoe we ons als burger in de samenleving moeten gedragen? De begrippen solidariteit en rentmeesterschap mogen niet verdwijnen. Deze woorden vormen een groot deel van de christelijke visie en christelijke scholen moeten deze begrippen weer tot leven brengen.

In de volgende deelvraag gaan we kijken welke kerndoelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie gelden en kijken we of de methoden die op basisschool Het Erf worden gebruikt in overeenstemming zijn met de kerndoelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie. Na deze deelvraag kunnen we vaststellen of er een aparte methode nodig is voor burgerschapsvorming of dat burgerschapsvorming en sociale integratie ook kan worden geïntegreerd in de zaakvakken, godsdienst en sociaal emotionele vorming.

4. Kerndoelen en methodes

4.1 Inleiding

Bij de invoering van de wet 'Actief Burgerschap en Sociale Integratie', op 1 februari 2006, zijn de kerndoelen herzien; zodat de wenselijke opbrengsten van het onderwijs, voor wat betreft burgerschap en integratie, ook hierin terug te vinden zijn. In deze deelvraag worden deze kerndoelen en leerlijnen behandeld en wordt dit in relatie gebracht met de methodes die gebruikt worden op Christelijke Basisschool Het Erf.

4.2 Kerndoelen en leerlijnen

In Nederland zijn de essentiële inhouden van het onderwijs vastgelegd in kerndoelen. Kerndoelen worden bereikt via leerlijnen. Een leerlijn geeft aan wat behandeld wordt per groep of klas en wat behandeld moet worden voordat een volgende stap gezet kan worden. Scholen zijn verplicht deze inhouden op zodanige wijze aan te bieden dat verwacht mag worden dat de leerlingen de doelen zullen halen.

De leerlijnen kunnen we als het ware indelen in de drie niveaus waar onderwijsactiviteiten zich op kunnen richten (Onderwijsraad, 2003).

- Microniveau is burgerschap binnen de school. Dit is het naleven en aanvaarden van de basisnormen en doelstellingen die binnen de school gelden. De betrokken personen zijn hier de leerling in zijn verhouding tot zijn medeleerlingen en het onderwijspersoneel. Dit wordt ook wel 'schoolburgerschap' genoemd.
- Mesoniveau is het participeren in maatschappelijke activiteiten. Het gaat hier vooral om de leerling als toekomstig participant in de maatschappij en als burger in zijn relatie tot medeburgers. Dit wordt ook wel maatschappelijk burgerschap genoemd.
- Macroniveau is het bijbrengen van kennis van maatschappelijke en politieke praktijken van de samenleving, zoals kennis over democratie, politiek en staatsinrichting. Dit wordt ook wel politiek burgerschap genoemd.

In de herziende kerndoelen voor het primair onderwijs zijn een aantal punten aangescherpt. Zo komt het begrip burgerschap een aantal keer terug. Door kinderen goed (Nederlands) taalonderwijs te geven, wordt de kans op een succesvolle deelname aan de samenleving groter. Ook zijn er kerndoelen voor het vak Engels opgenomen. Dit komt door de toenemende internationalisering en het uitwerking geven aan het Europees beleid. Het Fries is ook in de kerndoelen opgenomen. Dit is de enige erkende regionale taal die in Nederland is. De mogelijkheid om een regionale identiteit op te bouwen wordt nu vergroot. Scholen mogen met meer Europese talen experimenteren. Deze taalaspecten zijn gerelateerd aan burgerschap, maar vallen buiten de essentie van actief burgerschap en sociale integratie (Bron, 2006).

Een directe relatie met burgerschap is in de kerndoelen te vinden in het domein 'Oriëntatie op jezelf en de wereld'. Tot dit domein horen zaken als omgaan met andere mensen, problemen oplossen en zingevingvraagstukken (Bron, 2006). Niet alle kerndoelen die in dit domein staan, behoren tot

burgerschapsvorming en sociale integratie. Sommige kerndoelen zijn zo specifiek bedoeld voor een bepaald vak, dat deze in een schoolvak aan de orde komen.

4.3 Kerndoelen burgerschapsvorming en sociale integratie

Hieronder staan de specifieke kerndoelen (SLO, 2009) die SLO heeft genoteerd voor burgerschapsvorming. Bij elke kerndoel staat in het kort aangegeven uit welke leerlijnen dit kerndoel is opgebouwd. In de bijlagen staat een tabel met alle kerndoelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie overzichtelijk op een rij.

- Kerndoel 36: De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.

In de groepen 1 en 2 gaat het om de noodzaak van regels en afspraken bij het samenleven thuis, op straat en op school. Ook worden hier gezamenlijke regels vastgesteld. In de groepen 3 en 4 gaat het om gezagsuitoefeningen en het verschil met de 'baas spelen' en over de noodzaak en werkwijze van gemeenschappelijke diensten. In groep 5 en 6 gaat het over kennis van de Nederlandse staatsinrichting, zo komt bijvoorbeeld de verkiezingen en taken en werkwijze van het gemeentebestuur aan bod. In de groepen 7 en 8 wordt hier verder op ingegaan en komen onderwerpen zoals het landsbestuur, het koningshuis en de Europese staatsinrichting erbij.

- Kerndoel 37: Leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.

In de onderbouw wordt ingezoomd op het gezin, de familie en vrienden. Hier blijft men dichtbij de leefwereld en leefomgeving van de kinderen. In de bovenbouw gaat het onder andere om discriminatie, etnische groepen in de samenleving, integratie en behoud van identiteit, uitkeringen en waarden en normen.

- Kerndoel 38: De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen en ze leren respect op te brengen voor verschillen in opvattingen.

In de onderbouw worden de godsdienstige feesten, gebruiken en verhalen behandeld. De bovenbouw gaat hier verder en dieper op in. Vrijheid van geloof komt aan de orde in de groepen 7 en 8.

- Kerndoel 39: De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.

In de groepen 1 en 2 gaat het over de verwondering en de schoonheid van de natuur en over de eigen omgeving. In de groepen 3 tot en met 8 komen de ingrepen van de mens, keuzes maken en duurzame ontwikkeling aan de orde.

- Kerndoel 47: De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.

In de onderbouw gaat het vooral om de eigen leefomgeving van de kinderen. In de bovenbouw wordt er dieper op de perspectieven ingegaan door bijvoorbeeld te kijken naar de

ontstaansgeschiedenis en de oorsprong van het landschap en wordt dit vergeleken met andere gebieden.

- Kerndoel 51: De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.

In de onderbouw wordt het dicht bij de leefwereld van de kinderen gehouden. De tijdsindeling van minuut, dag en seizoen wordt behandeld, er worden verhalen van vroeger verteld en oude liedjes, foto's en afbeeldingen komen langs. In de bovenbouw worden gebeurtenissen en ontwikkelingen van verschillende mensen op één tijdskalk gezet, wordt er met een stamboom gewerkt en worden historische bronnen behandeld.

- Kerndoel 53: De leerlingen leren over de belangrijkste historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

In de groepen 1 en 2 wordt hier nog geen aandacht aan gegeven. In de groepen 3 en 4 worden alleen belangrijke gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis behandeld die voor de kinderen begrijpelijk zijn. In de groepen 5 tot en met 8 worden de tijdvakken besproken van de Nederlandse geschiedenis en de wereldgeschiedenis.

4.4 Methodes

Op Christelijk Basisschool Het Erf worden verschillende methodes gebruikt voor de zaakvakken, godsdienst en sociale vorming. In de volgende alinea's wordt bekeken of de kerndoelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie terugkomen in de methodes die op basisschool Het Erf worden gebruikt.

4.4.1 Startpunt

Basisschool Het Erf is een christelijke school. Voor godsdienst wordt de methode Startpunt (Jasperina Dijkstra, 2001) gebruikt. De handleiding van Startpunt geeft aan dat het doel van deze methode is om kinderen te laten zien en ervaren dat God ook met hun leven een plan heeft, zodat het uiteindelijk een gedragsverandering bij kinderen kan bewerkstelligen. Startpunt hoopt door middel van de Bijbellessen dat kinderen van jongs af aan de Bijbel leren kennen, leren lezen en dit toe weten te passen in hun eigen leven. De Bijbel is het uitgangspunt van de methode. Elke week worden er drie Bijbelverhalen verteld en de laatste dag wordt hier een verwerking over gedaan.

Als we kijken naar de kerndoelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie en naar de methode Startpunt, komt kerndoel 37 aan de orde.

Kerndoel 38 komt gedeeltelijk in de methode terug. Deze methode beperkt zich tot het christelijk geloof. Andere geloven komen vrijwel niet aan bod. In die zin kan er dus worden gezegd dat deze methode niet aan kerndoel 38 voldoet.

Dr. Pieter Vos, lector Morele Vorming in het onderwijs aan de Gereformeerde Hogeschool in Zwolle, vindt dat het gebruik van een methode voor godsdienstonderwijs, waarbij de Bijbel het uitgangspunt is, juist heel positief kan zijn (Vos, 2009). Hij zegt dat als christelijke kinderen leren wat het eigen geloof voor hen betekent, ze beter beseffen dat andere geloofsovertuigingen voor anderen evenzeer van waarde zijn. Dit creëert meer begrip en respect voor andere meningen en religies dan wanneer je de waarde van een geloof niet persoonlijk hebt leren kennen.

4.4.2 Kanjertraining

Voor sociale vorming wordt de methode Kanjertraining gebruikt. Om de Kanjertraining te mogen geven, hebben de leerkrachten een driedaagse Kanjertraining gevolgd.

De staatssecretaris van Onderwijs, Sander Dekker, wil dat scholen een bewezen effectieve methode gebruiken tegen pesten. Basisschool Het Erf gebruikt de methode 'Kanjertaining'. Dit is een wendbaarheidstraining ontwikkeld voor kinderen tussen 5 en 15 jaar. In de handleiding geeft de methode aan een schoolbrede aanpak te zijn die kinderen krachtig in het leven zet en die de kinderen duidelijke handvatten biedt om te leren omgaan met het pestgedrag. De methode geeft het schoolgezag een helder stappenplan om pesten te stoppen. De Kanjertraining zegt in de handleiding de school de tools in handen te geven waarmee een positieve sfeer in de klas kan worden neergezet en pesten kan worden teruggedrongen (Instituut voor Kanjertrainingen B.V., 2008).

Het voornaamste kerndoel van de Kanjertraining, dat ook terugkomt in burgerschapsvorming en sociale integratie, is kerndoel 37. Naast dit kerndoel zijn er ook andere kerndoelen opgenomen in de Kanjertraining, maar deze zitten niet in de doelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie.

4.4.3 De blauwe planeet

Voor aardrijkskunde wordt 'De blauwe planeet' gebruikt. Dit is een vrij nieuwe methode (Rouvroye, 2009) dat is uitgebracht in 2009. In 2005 zijn de kerndoelen met betrekking tot burgerschapsvorming herzien. Dit betekent dus dat deze methode moet voldoen aan de kerndoelen die gesteld zijn voor burgerschapsvorming en dat deze methode bij moet dragen aan het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie. In de handleiding geeft de methode aan dat *De blauwe planeet* voldoet aan de kerndoelen en de gangbare vakdidactiek. De methode is te gebruiken voor groep 3 tot en met 8. De blauwe planeet voor groep 3 en 4 vormen de voorlopers van de methode.

In deze methode is gekozen voor vier herkenbare hoofdthema's. Deze zijn voor groep 3 tot en met 8 gelijk. Elk jaar worden deze hoofdthema's verdiept en verbreed. Elk thema komt twee keer per jaar aan bod. In de eerste vier hoofdstukken leren de leerlingen hoe respectievelijk de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld eruitzien. In de laatste vier hoofdstukken gaan de leerlingen nogmaals aan de slag met de thema's. Nu gaat het over ontwikkelingen.

Doordat elk thema twee keer aan de orde komt in een groep en hier op een andere manier naar wordt gekeken, wordt er dieper op het onderwerp ingegaan en worden de doelen die voor aardrijkskunde en burgerschapsvorming zijn opgesteld beter bereikt.

De opbouw van de blauwe planeet sluit aan bij de gebruikelijke didactiek van het aardrijkskundig onderwijs: van concreet naar abstract en van dichtbij naar verder weg:

- Groep 3: de zichtbare omgeving (dat wat je dagelijks ziet: eigen huis, de school);
- Groep 4: de leefomgeving (daar waar je wel eens komt of waar je wel een van hoort, maar wat je niet noodzakelijkerwijs elke dag ziet: het strand, het bos, de grote stad);
- Groep 5: de eigen omgeving (het gebied waar je woont met onderwerpen die niet altijd 'zichtbaar' zijn: het gemeentebestuur, kabels onder de grond);
- Groep 6: Nederland (je eigen omgeving in de context van Nederland);
- Groep 7: Europa (je eigen land in de context van Europa);
- Groep 8: de wereld (je eigen land in de context van de wereld).

Deze methode maakt ook gebruik van de geografische vierslag. De geografische vierslag staat voor een gestructureerde manier van kijken naar regio's en aardrijkskundige thema's:

- Waarnemen en beschrijven (Wat zie ik? Waar zie ik dat? Hoe ziet dat eruit?);
- Herkennen (Heb ik dat ergens anders ook wel eens gezien? Zie ik dat wel vaker?);
- Verklaren (Hoe komt dat? Waarom daar? Waarom daar zo?);
- Waarderen (Wat vinden anderen ervan? Kan het ook anders?).

In elke les 1 en 3 komt de geografische vierslag terug. Dit maakt dat er verdiepend op het onderwerp en thema wordt ingegaan. Er wordt bewust gekeken naar de eigen omgeving, of het ergens anders ook zo is, waarom dit zo is en wat anderen hiervan vinden. Op deze manier wordt aan kerndoel 47 gewerkt, namelijk *'de leerlingen leren de ruimtelijke ontwikkeling van de eigen omgeving te vergelijken met de omgeving elders, in binnen- en buitenland'*.

Vanuit de kerndoelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie voldoet deze methoden aan de kerndoelen 37, 38, 39, 47 en 53.

4.4.5 Tijdstip

Voor geschiedenis wordt de methode Tijdstip (Huijzer, 2006) gebruikt. Tijdstip is een methode voor geschiedenisonderwijs van groep 1 tot en met groep 8. Deze methode is uitgebracht in 2005. De handleiding van de methode geeft aan dat Tijdstip is gebaseerd op de nieuwste kerndoelen voor geschiedenis. Vanaf groep 6 is de methode chronologisch opgebouwd en komen de tien tijdvakken uit de kerndoelen aan bod.

In Tijdstip wordt de geschiedenis vanuit verschillende invalshoeken bekeken, zoals de staatkundige ontwikkeling, de sociale organisatie, migratie, kunst en cultuur en de economische ontwikkeling.

In de groepen 1 en 2 ligt het accent op de ontmoeting met het verleden, waardoor het besef ontstaat dat dingen anders worden naarmate de tijd verstrijkt. Biologisch besef speelt in deze fase een belangrijke rol.

In de groepen 3 en 4 ligt het accent op verkenning. De (leer)activiteiten richten zich op zoeken naar en vergelijken en ordenen van gebeurtenissen in het verleden en het heden. In deze fasen leren de kinderen uiteenlopende tijdsbegrippen kennen en toepassen.

In groep 5 komen voor de kinderen herkenbare thema's aan de orde, waarbij steeds gekeken wordt hoe het vroeger was. Ook in groep 5 zijn de invalshoeken herkenbaar.

Vanaf groep 6 is de methode chronologisch en komen de tien tijdvakken uit de kerndoelen aan bod. Daarnaast staan er in elk deel drie tijdstiplessen: lessen waarin een actueel thema aan de orde komt dat een relatie heeft met het verleden.

De handleiding geeft aan gebruik te maken van drie kerndoelen, namelijk de kerndoelen 51, 52 en 53. De kerndoelen 51 en 53 zijn ook in de doelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie opgenomen. Naast deze kerndoelen, komen ook kerndoel 36 en kerndoel 37 in deze methode aan de orde.

4.4.6 Natuurlijk

Voor natuur wordt de methode 'Natuurlijk' (Smits, 1999) gebruikt. De methode is uitgebracht in 1999. Dit betekent dat deze methode is geschreven voordat de kerndoelen waren herzien in 2005.

Natuurlijk is een natuuronderwijsmethode voor het basisonderwijs voor de groepen 3 tot en met 8. De leergebieden techniek, natuur-, gezondheids- en milieueducatie komen aan bod. Net zoals de methode van aardrijkskunde is ook deze methode thematisch opgebouwd. Elk jaar krijgen de leerlingen dezelfde thema's aangeboden, maar dan steeds op een hoger niveau. Dit is in overeenstemming met de leerlijnen.

Vanuit de kerndoelen die zijn geselecteerd voor burgerschapsvorming en sociale integratie, staat kerndoel 39 centraal in dit vak en deze methode.

Doordat de leerlingen bij dit vak ontdekken hoe zichzelf, de natuur, techniek en het milieu in elkaar zitten, krijgen ze hier respect voor. Dit is een heel belangrijk kerndoel, want als we kijken naar hoofdstuk 3, waarin het rentmeesterschap staat beschreven, sluit dit kerndoel hierop aan.

Natuurlijk wordt in deze methode ook aan veel andere kerndoelen gewerkt, maar deze zijn niet opgenomen in de kerndoelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie. Het gaat hier vooral om de kerndoelen van natuur en techniek, namelijk de kerndoelen 40-46.

4.5 Conclusie

Na bestudering van de methoden die gebruikt worden op basisschool Het Erf, kunnen we vaststellen dat aan alle doelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie gewerkt wordt. De tabel hieronder laat zien welke kerndoelen er in welke methoden voorkomen. Dit betekent dus dat er voor burgerschapsvorming en sociale integratie geen aparte methode nodig is, maar dat er vanuit de bestaande methoden doelgericht aan burgerschapsvorming en sociale integratie gewerkt kan worden.

Kerndoelen	36	37	38	39	47	51	53
Aardrijkskunde De blauwe planeet	x	x	x	x	x		x
Geschiedenis Tijdstip	x	x				x	x
Natuur Natuurlijk				x			
Godsdienst Startpunt		x					
Sociale vorming Kanjerttraining		x					

5. Conclusie vanuit de theorie

Door middel van het gebruik van verschillende bronnen heb ik onderzocht in hoeverre burgerschapsvorming en sociale integratie kan worden geïntegreerd in de wereldoriënterende vakken in het onderwijs.

Een eerste conclusie die we kunnen trekken vanuit de theorie is dat de Wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie voor alle leerlingen geldt, afgezien van zijn of haar etnische, culturele of religieuze achtergrond. Burgerschapsvorming en sociale integratie beperkt zich niet alleen in Nederland beperkt, maar over de hele wereld. Dit heet mondiaal burgerschap. Er staan drie begrippen centraal bij actief burgerschapsvorming en sociale integratie, namelijk democratie, participatie en identiteitsontwikkeling. Deze drie begrippen omvatten fundamentele elementen van de Nederlandse cultuur. We kunnen vaststellen dat het leren van burgerschapsvorming en sociale integratie voor een groot deel een taak van de school is. De school is altijd bezig kinderen en jeugdigen een beeld van de maatschappij en hun eigen positie daarin te geven.

Een tweede conclusie die we kunnen trekken is dat de integratie van de Wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie in de basisscholen nog erg stroef verloopt. Deskundigen verwijten dit aan de onduidelijkheid van de wet en de vrijblijvendheid die scholen krijgen om invulling te geven aan de wet. Deze verwijting is niet helemaal oprecht, omdat de inspectie duidelijk maakt waar ze de scholen op beoordeeld als het gaat om burgerschapsvorming en sociale integratie. De school moet verantwoording kunnen afleggen over hoe ze de doelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie wil bereiken. Zo moet de school over een visie beschikken waarin de opvatting van de school over burgerschap is aangegeven, aangevuld met doelen en het onderwijsaanbod hoe de school dit wil realiseren.

Een derde conclusie die we kunnen trekken vanuit het theoriegedeelte is dat de identiteit van een school sterk bepaalt hoe er vorm wordt gegeven aan de Wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie. Christelijke scholen hebben een speciale taak bij het onderwijzen van burgerschapsvorming. Christelijke scholen moeten hun kinderen voorbereiden om als christelijke burger in de Nederlandse samenleving te participeren. De begrippen solidariteit en rentmeesterschap vormen een groot deel van de christelijke visie. God geeft ons door de Bijbel heen de opdracht om voor Zijn schepping te zorgen op fysiek, sociaal en maatschappelijk gebied. Dit moet in het christelijk onderwijs worden overgedragen aan de kinderen.

Een laatste conclusie die we kunnen trekken vanuit het theoriegedeelte is dat basisschool Het Erf voor burgerschapsvorming en sociale integratie niet een speciale methode hoeft aan te schaffen, maar dat het kan worden geïntegreerd in onder andere de wereldoriënterende vakken. De methodes die op Het Erf gebruikt worden, voldoen aan de kerndoelen die zijn opgesteld voor burgerschapsvorming en sociale integratie. Dit betekent dat vanuit de methodes voor de zaakvakken, godsdienstonderwijs en sociaal-emotionele vorming toegewerkt kan worden naar de doelen voor burgerschapsvorming en sociale integratie. Er moet op een bewuste manier gebruik worden gemaakt van de methodes. In het praktijkonderzoek wordt onderzocht in hoeverre Christelijk Basisschool Het Erf dit al toepast.

Hiermee wordt ook de hoofdvraag voor het theoriegedeelte beantwoord. Burgerschapsvorming

hoeft geen apart vak te zijn, maar kan worden geïntegreerd in andere vakken mits aan de voorwaarden van het inspectieonderzoek wordt voldaan.

De hypothesen die voor het theoriegedeelte zijn opgesteld, kunnen we dus allebei als waarheid beschouwen. Scholen kunnen burgerschapsvorming en sociale integratie in onder andere de wereldoriënterende vakken integreren en christelijke scholen hebben daadwerkelijk een bijzondere taak in het onderwijzen van de kinderen als het gaat om wereldburgerschap.

Deel II: Praktijkgedeelte

6. Onderzoeksopzet

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt aangegeven wat het onderzoeksopzet is, welke onderzoeksinstrumenten zijn gebruikt om de deelvragen en de hoofdvraag van het onderzoeksgedeelte te beantwoorden en of dit onderzoek valide en betrouwbaar is.

6.2 Hoofdvraag en deelvragen

De hoofdvraag voor het onderzoeksgedeelte luidt als volgt:

‘In hoeverre kan ik burgerschapsvorming en sociale integratie integreren in de wereldoriënterende vakken op Christelijk Basisschool Het Erf en in hoeverre heeft dit effect?’

Om de hoofdvraag in het onderzoeksgedeelte te kunnen beantwoorden, zijn er een drietal deelvragen opgesteld.

1. Hoe komt het dat de school een onvoldoende heeft gekregen voor de indicatoren ‘burgerschapsvorming en sociale integratie’ en wat gaat de school hieraan doen?
2. Hoe kijken de leerkrachten tegen de wet aan en hoe passen ze dit toe?
3. Wat voor effect heeft het toepassen van burgerschapsvorming en sociale integratie in de vakken op de kennis en het handelen van de kinderen?

6.3 Hypotheses

Voor het praktijkonderzoek heb ik twee hypothesen opgesteld.

Ik verwacht dat basisschool Het Erf al wel bezig is met de aanpak van de Wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie, omdat ze al twee keer achter elkaar een onvoldoende hebben gehad voor deze indicatoren. Ik verwacht daarom dat hier nu aan gewerkt wordt, dat hier al meerdere besprekingen in het team over zijn geweest en dat leerkrachten bezig zijn met het bewust toepassen van burgerschapsvorming en sociale integratie.

Ik verwacht dat de leerlingen hoger zullen scoren voor burgerschapsvorming en sociale integratie als hier bewust aandacht aan wordt besteedt in de lessen.

6.4 Onderzoeksinstrumenten, validiteit en betrouwbaarheid

Hieronder wordt beschreven welke onderzoeksinstrumenten zijn gebruikt om tot het antwoord op de hoofdvraag te komen. Ook wordt hier neergezet of de deelonderzoeken betrouwbaar en valide zijn. Door hier nauwkeurig te vertellen hoe het onderzoek is uitgevoerd en wat in welke fase gebeurd, wordt het onderzoek transparant en wordt de betrouwbaarheid van het onderzoek vergroot.

6.4.1 Interview directeur

Ik heb een open interview gehouden met de directeur van Christelijk Basisschool Het Erf. Ik had punten en onderwerpen opgeschreven die ik aan bod wilde laten komen tijdens het interview en waar ik dus antwoord op wilde hebben. Ik heb gekozen voor een open interview, zodat ik kan doorvragen naar de kennis en ervaringen van de directeur over dit onderwerp.

Het doel van dit interview is om te weten te komen hoe het komt dat de school een onvoldoende voor burgerschapsvorming en sociale integratie heeft gekregen, wat de school nu doet en wat de school van plan is te gaan doen in de toekomst met deze wet om een voldoende van de inspectie te krijgen.

Het is voor het onderzoek essentieel om te weten wat de school al heeft gedaan aan de wet, wat de school van plan is om te doen en wat de visie van de school hierin is. Door dit als eerste te onderzoeken, kan ik bij de bovenbouwleerkrachten gerichter doorvragen en kan ik het onderzoek in de klas hierop afstemmen. Dit is een eerste stap in het praktijkonderzoek om te onderzoeken in hoeverre burgerschapsvorming en sociale integratie nu wordt toegepast op basisschool Het Erf. Bij het interview met de directeur heb ik meerdere vragen gesteld om hetzelfde te meten door net de vragen iets anders te formuleren. Op deze manier kon ik nagaan of de geïnterviewde hetzelfde bedoelde en of ik het goed begreep. Dit vergroot de betrouwbaarheid van het interview.

6.4.2 Interview bovenbouwleerkrachten

Ik heb met de bovenbouwleerkrachten, zes leerkrachten, van Christelijke Basisschool Het Erf een semi-gestructureerd interview afgenomen. Ik heb voor deze vorm van interview gekozen, omdat ik op deze manier de antwoorden van de geïnterviewden kan vergelijken en ook dieper kan doorvragen naar achterliggende informatie. Ik heb aan elke leerkracht dezelfde vragen gesteld en heb één op één de interviews afgenomen. Zo konden de leerkrachten niet beïnvloed worden door elkaar en wordt de betrouwbaarheid van de interviews vergroot. Door deze interviews wil ik onderzoeken of leerkrachten bewust op de doelen van burgerschapsvorming en sociale integratie aansturen die in de methode zit verweven. Van de interviews heb ik een wordcloud gemaakt. In het onderzoek behandel ik de interviews aan de hand van de wordcloud. De letterlijke tekst van de interviews zitten in de bijlagen. Op deze manier blijft het interview betrouwbaar.

Door het interview met de directeur en de interviews met de bovenbouwleerkrachten zijn we al een stuk dichterbij het antwoord op de hoofdvraag. We weten in hoeverre burgerschapsvorming en sociale integratie al wordt toegepast in de school, hoe de school hier tegenaan kijkt en wat de verbeterpunten zijn om een voldoende van de inspectie te krijgen voor deze indicatoren.

Het interview met de directeur en de interviews met de bovenbouwleerkrachten vormen het kwalitatieve deel van mijn onderzoek.

6.4.3 Onderzoek in de klas

Naast de interviews heb ik ook een onderzoek in de klas gedaan. Ik heb bij twee vakken, natuur en aardrijkskunde, een hoofdstuk behandeld waar ik bewust en doelgericht burgerschapsvorming en sociale integratie in heb geïntegreerd. Ik heb een voormeting gedaan, voordat ik het hoofdstuk ging behandelen, door drie vragen te stellen over het hoofdstuk met betrekking tot burgerschapsvorming. Ook heb ik een nameting uitgevoerd door dezelfde vragen te stellen, maar dan na het behandelen van het hoofdstuk, waar ik doelgericht burgerschapsvorming en sociale integratie in heb verweven. Ik heb de scores hiervan in een tabel weergegeven. Verderop in het onderzoek staat aangegeven op basis waarvan ik een bepaalde score heb toegekend aan een antwoord.

In het theoriegedeelte hebben we gelezen dat burgerschapsvorming en sociale integratie zit verweven in de doelen van de methodes van de zaakvakken die op de basisschool gebruikt worden. In het onderzoek in de klas wil ik onderzoeken of leerlingen hoger scoren op de indicatoren burgerschapsvorming en sociale integratie als er bewust aan deze doelen gewerkt wordt.

Door zelf een hoofdstuk uit de aardrijkskundemethode en de natuurmethode te behandelen kan ik

goed onderzoeken of de doelen die voor burgerschapsvorming en sociale integratie staan, kunnen worden geïntegreerd in de les en wat het effect is op de leerresultaten van de kinderen. Ik heb geen parallelgroep naast mijn eigen groep genomen, omdat basisschool Het Erf één grote groep 7 heeft en geen parallelgroep 7 heeft. Ik wilde graag binnen de school blijven met het onderzoek. Daarom heb ik ervoor gekozen om een voor- en nameting te doen binnen de groep. Dit zou een andere uitkomst kunnen geven dan wanneer er een onderzoek gedaan zou worden met een parallelgroep 7. De validiteit blijft hetzelfde. Ik meet wat ik wil weten. Ik wil namelijk weten of burgerschapsvorming en sociale integratie gemakkelijk toe te passen is in de methodes en wat voor effect dit heeft op leerresultaten van de kinderen. Een puntje van kritiek kan hierbij zijn dat het bijna vanzelfsprekend is dat de leerlingen hoger scoren, omdat ze nieuwe stof aangeleerd krijgen. Desalniettemin blijft het onderzoek valide, omdat deze drie deelvragen noodzakelijk zijn om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden.

Het onderzoek in de klas vormt het kwantitatieve deel van mijn onderzoek. Ik maak een tabel van de voor- en nameting en vergelijk de gemiddeldes met elkaar.

7. Interview met de directeur

7.1 Inleiding

Op maandag 18 maart 2013 heb ik met de directeur van basisschool Het Erf een interview afgenomen over burgerschapsvorming en sociale integratie in het onderwijs van basisschool Het Erf. De aanleiding van het interview is dat de onderwijsinspectie onlangs, op 20 november 2012, een onderzoek naar de kwaliteitsverbetering heeft afgenomen op de school. Op 16 november 2010 heeft de onderwijsinspectie de school als zwak beoordeeld en heeft de inspectie haar toezicht geïntensiveerd. Bij het kwaliteitsonderzoek in 2012 heeft de school voor de indicatoren 2.5 en 2.6 een onvoldoende gescoord. Twee jaar geleden scoorde de school hier ook al een onvoldoende op.

2.5: 'De school heeft een specifiek aanbod om sociale competenties te ontwikkelen'.

2.6: 'De school heeft een aanbod gericht op bevorderingen van actief burgerschap en sociale integratie, met inbegrip van het overdragen van kennis over en kennismaking met de diversiteit in de samenleving'.

In het inspectieverslag geeft de onderwijsinspectie een aantal verbeterpunten. Twee verbeterpunten hiervan zijn: het aanbod voor de sociale competenties van leerlingen en het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie. Het team heeft op de onderdelen wel een aanbod op die leerstofgebieden, maar dat is te versnipperd en te weinig omvangrijk om van een cursorisch aanbod te kunnen spreken dat voldoet aan de criteria van de inspectie (Jonk, 2013).

7.2 Interview

Het doel van het interview is om te weten te komen hoe het komt dat deze school een onvoldoende heeft gescoord, wat deze school hieraan gaat doen en of de wet 'burgerschapsvorming en sociale integratie' al een beetje leeft in de school. De belangrijkste punten die uit het interview naar voren zijn gekomen, zijn hieronder genoteerd.

In 2010 is de inspectie ook langs geweest en ook toen had de school een onvoldoende voor burgerschapsvorming en sociale integratie. Dat was niet het enige punt dat onvoldoende scoorde; veel indicatoren scoorden onvoldoende. De school werd in die tijd door de inspectie als een zwakke school bestempeld. De directeur wilde zo snel mogelijk van de stempel 'zwakke school' af en heeft gekeken aan welke indicatoren gewerkt moest worden om als 'voldoende' bestempeld te worden. Er is toen besloten om de indicatoren 'burgerschapsvorming en sociale integratie' de komende 2 jaar te parkeren en eerst aan andere indicatoren te gaan werken, zoals het handelingsgericht werken. Het was voor de school dus geen verrassing dat de indicatoren 'burgerschapsvorming en sociale integratie' in 2012 niet als voldoende werden bestempeld.

De school heeft een onvoldoende gekregen op de indicatoren burgerschapsvorming en sociale integratie, omdat de school nog niet aantoont hier iets aan te doen. De inspectie wil graag een plan of een document zien dat aantoont dat de school aan burgerschapsvorming en sociale integratie doet en wil hier voor elke groep een doorgaande lijn in zien. Zoals hiervoor al is beschreven, heeft de school dit nog niet, omdat de prioriteiten van de school ergens anders lagen.

De directeur legt uit dat de zaakvakken en sociale vorming (kanjertraining) worden gegeven vanuit de methodes, maar dat elke leerkracht dit weer anders doet. De ene leerkracht kan staatsinrichting heel interessant vinden en dit uitvoerig in meerdere lessen aanbieden, terwijl een andere leerkracht dit totaal niet interessant vindt en hier één les aan besteedt.

‘Zo ging er pas geleden een groep naar de moskee toe. Een meisje uit de groep komt in deze moskee en had geregeld dat de hele groep naar de moskee kon gaan. Als dit meisje niet in deze groep zat of dit niet had geregeld, was deze groep niet naar een moskee geweest. Ook gebeurt het wel eens dat een moeder een Turkse taart heeft gemaakt. De moeder vertelt hier dan wat over aan de groep en de leerkracht kan hier mee doen wat ze wil. Er gebeurt dus wel degelijk iets aan burgerschapsvorming, maar dit gebeurt per toeval; de doorgaande lijn ontbreekt. Er moet een beredeneerd aanbod zijn dat aantoonst dat de Wet van Actief Burgerschap en Sociale Integratie wordt gehandhaafd in de school.’

De directeur legt uit dat het anders zou zijn als vaststaat dat elke groep elk jaar naar een gebedshuis zou gaan. Zo kan elk jaar groep 5 naar een kerk, groep 6 naar een moskee, groep 7 naar een tempel en groep 8 naar een synagoge gaan. Op deze manier wordt er op een structurele manier aandacht besteedt aan de kerndoelen van burgerschapsvorming en sociale integratie. Op dit moment is dit nog te versnipperd en gebeuren deze dingen incidenteel.

‘Onbewust doen wij al redelijk wat aan burgerschapsvorming en sociale integratie door de zaakvakken, godsdienst en de kanjertraining die wij geven’, vertelt de directeur. ‘Het is dus niet zo dat wij helemaal niets doen aan burgerschapsvorming en sociale integratie. Wij hebben alleen geen doorgaande lijn waarin dit gebeurt en die wil de inspectie graag zien.’

Een school moet dus een beleid uitzetten. De school is hier nu ook mee bezig door naar de kerndoelen en de gebruikte methodes te kijken. Door de kerndoelen aan de methodes te koppelen en dit in elke groep te doen, wil de school een beleid maken. De directeur denkt dit in een jaar te implementeren in de school.

De sociale competenties waren door de inspectie ook als onvoldoende beoordeeld. De school gebruikt al een aantal jaren intensief Kanjertraining. Alle leerkrachten hebben een cursus gevolgd om deze lessen te mogen geven aan de groep. Op 18 februari 2013 is het Kanjeradviesstelsel van Kanjertraining Cotan gecertificeerd. Dit betekent dat de vragenlijst van Kanjertraining positief is beoordeeld door de Cotan. De Kanjervragenlijst is een instrument dat in de ogen van de inspectie adequaat is voor het volgen van de sociaal-emotionele ontwikkeling en het signaleren van mogelijke problemen in die ontwikkeling. Naast het signaleren geeft het stelsel mogelijkheden om specifieke zorg te bieden aan leerlingen die zich onderscheiden op dit vlak. Nu de vragenlijst van Kanjertraining Cotan is beoordeeld, denkt de directeur dat ze de volgende keer op deze indicator een voldoende zullen krijgen van de onderwijsinspectie.

7.3 Conclusie

De school doet al wel degelijk iets aan burgerschapsvorming en sociale integratie, maar dit is nog niet vastgelegd en hier zit geen doorgaande lijn in. Elke leerkracht behandelt de methodes en legt extra nadruk op wat hij of zij interessant vindt. De school wil hier het komende jaar mee aan de slag gaan door de methodes en de kerndoelen naast elkaar te leggen en aan te tonen dat burgerschapsvorming en sociale integratie in het schoolonderwijs is verweven.

8. Interview met de bovenbouwleerkrachten

8.1 Inleiding

In deze deelvraag worden de interviews besproken die ik met zes bovenbouwleerkrachten van Christelijk Basisschool Het Erf heb gevoerd over burgerschapsvorming en sociale integratie in het basisonderwijs. De kernwoorden van de antwoorden zijn in onderstaande wordcloud weergegeven.

8.2 De interviews

Aan de hand van de wordcloud worden de woorden besproken die essentieel zijn voor de conclusie van de interviews. Dit betekent dat niet alle woorden die hieronder in de wordcloud staan, worden besproken. De letterlijke tekst van de interviews is te lezen in de bijlagen. Hierin worden uiteraard wel alle woorden besproken die in de wordcloud zijn weergegeven.

8.2.1. Onbewust, methodes en incidenteel

Als we naar de wordcloud kijken, zien we dat het woord 'onbewust' het meeste eruit springt. Alle leerkrachten geven in het interview aan niet bewust bezig te zijn met burgerschapsvorming en sociale integratie tijdens het lesgeven. Sommige hoofdstukken van aardrijkskunde en geschiedenis gaan verder dan alleen dat vak en dan gaan de leerkrachten hier wel op in. Dit doen ze afzonderlijk van elkaar, dus hier zit geen doorgaande lijn in. Volgens de leerkracht van groep 5 werkt het niet om te zeggen: 'Nu ga ik even aan burgerschapsvorming werken'. Hij vindt dat het vanuit jezelf moet komen.

De leerkracht van groep 6 geeft aan dat de school er onbewust wel mee bezig is, maar dat er meer bewustwording moet komen. Ook de leerkracht van groep 8 is het hiermee eens. Ze zegt dat heel veel dingen onbewust al wel gebeuren, maar dat dit niet besproken wordt in het team. Ze wil graag dat er binnen het team over dit onderwerp meer communicatie is, zodat er een doorgaande lijn komt.

Er wordt veel op incidentele wijze geleerd. Elke leerkracht geeft aan dat als er iets in de klas gebeurt, zoals een ruzie of een conflict, ze hierop ingaan. Zo laat een leerkracht de kinderen op de gang zelf de conflicten oplossen, zodat ze leren om met elkaar te communiceren. Ook wordt het Jeugdjournaal door een aantal groepen dagelijks bekeken. Als er een actueel nieuwsbericht uitspringt of kinderen hebben vragen over een onderwerp, wordt dit in de klas besproken in de vorm van een groepsgesprek. Dit is incidenteel leren: er gebeurt een incident en hier wordt door de leerkracht op ingegaan.

8.2.2 Kerndoelen en methodes

De leerkrachten geven allemaal aan bij de voorbereiding van een les niet naar de kerndoelen te kijken die voor de les staan. Ze kijken wel naar de doelen die de methode voor de les aangeeft. De leerkracht van groep 5 zegt dat als er een methode is gekozen voor de school, deze eerst door de commissie is goedgekeurd. De leerkrachten gaan er dan vanuit dat de kerndoelen in de methoden en lessen zitten.

De leerkrachten vinden dat er niet per sé een nieuwe methode moet worden aangeschaft voor burgerschapsvorming en sociale integratie. De leerkracht van groep 6 geeft aan dat de school op zoek moet gaan binnen elke methode of daar bepaalde hoofdstukken in zitten die daadwerkelijk de doelstellingen van burgerschap en sociale integratie raken. 'Die moeten we eruit halen en in een map bundelen.'

8.2.3. Samenleving, thuis, normen, waarden en respect

De laatste vraag uit het interview was: 'Denkt u dat we door de wet 'Actief burgerschap en sociale integratie' ook daadwerkelijk betere burgers af kunnen leveren aan de samenleving? Elke leerkracht gaf aan dat dit waarschijnlijk niet het geval is. Op school leren we normen en waarden aan, maar in de samenleving en in de maatschappij zien de kinderen vaak de andere kant. Op televisie, internet, op het voetbalveld en thuis kan het geleerde op school er even hard weer uitgeramd worden. De leerkracht van groep 6 zegt dat respect het grootste woord is dat weer moet terugkomen: respect voor de ouders en de leerkrachten. Hij zegt dat als burgerschap alleen op school wordt gedaan en niet in gezinnen verder gaat, de school een groot probleem heeft. Ook de andere leerkrachten zijn het hiermee eens. De leerkracht van groep 7 zegt dat we op school alles kunnen doen aan burgerschap, maar als er thuis niets gebeurt, dan werkt het niet. 'Vanuit thuis moeten er ook normen, waarden en respect worden aangeleerd en dat ontbreekt vandaag de dag steeds meer.' De leerkracht van groep 8 zegt dat de mensen in hun eigen cultuur blijven. De enige oplossing hiervoor is dat we de deur voor elkaar open moeten zetten. 'Ze is van mening dat we dan meer voor elkaar krijgen dan dat we zeggen dat we iets verplichts gaan invoeren.'

8.2.4. Verplichting en meerwaarde

De leerkrachten op basisschool Het Erf vinden het wel goed dat de wet Actief burgerschap en sociale integratie er is. Zo geeft de leerkracht van groep 7 aan dat we in een multiculturele samenleving leven en we in de klas hiermee bezig moeten zijn. De leerkracht van groep 5 vindt het goed dat de kinderen naast taal en rekenen ook leren hoe ze als burgers in de samenleving moeten meedraaien. Alleen dat burgerschapsvorming en sociale integratie nu echt verplicht is in het basisonderwijs, dat vinden de leerkrachten wat minder. De leerkracht van groep 5 vindt dat het vanuit jezelf moet komen. De leerkracht van groep 5/6 vraagt zich af wat er dan nieuw wordt nu deze wet er is. Ze zegt dat ze al veel dingen onbewust doen op school. Ook de leerkracht van groep 8 vraagt zich af wat de meerwaarde is van het bewust opleggen van burgerschapsvorming en sociale integratie. Het heeft

volgens haar niet zo veel meerwaarde dan wanneer je onbewust er al mee bezig bent, maar het niet vastlegt op papier.

8.3 Conclusie

In het interview zijn een aantal belangrijke punten en uitspraken naar voren gekomen die essentieel zijn voor dit onderzoek en voor de gekregen onvoldoende van de inspectie op de indicatoren 'burgerschapsvorming en sociale integratie'.

Het woord dat het meest genoemd is in de antwoorden van de interviews is: 'onbewust'. Dit woord is meteen de kern van het probleem van Christelijk Basisschool Het Erf. Zo zegt een leerkracht dat de wet niet zo veel meerwaarde heeft wanneer je er onbewust mee bezig bent, maar het niet vastlegt. Een andere leerkracht zegt dat als je de methode volgt ook onbewust bezig bent met burgerschapsvorming en sociale integratie. Burgerschapsvorming en sociale integratie wordt nu vooral op een incidentele wijze geleerd. Er gebeurt iets in de groep en de leerkracht gaat hier op in.

Een leerkracht vraagt zich af wat er dan nieuw wordt nu deze wet er is. Ze zegt dat ze al veel dingen onbewust doen op school. Hier zit juist datgene in wat zo belangrijk is: het onbewuste moet bewust worden. Het is essentieel dat de leerkrachten én de leerlingen zich bewust zijn van burgerschapsvorming en sociale integratie. De leerkrachten moeten weten aan welke doelen ze elke les werken en de leerlingen horen dit ook te weten. Pas als de leerkrachten en de leerlingen weten naar welk gezamenlijk doel ze toewerken, kan er optimaal geleerd worden.

Integratie, actualiteit en belevingswereld zijn woorden die minder in het interview zijn genoemd, maar wel aanknopingspunten zijn voor een oplossing.

De leerkrachten geven aan de actualiteit en belevingswereld van de kinderen toe te passen in het lesgeven. Zoals hiervoor al is gezegd, doen ze dit onbewust en incidenteel. Actualiteit en de belevingswereld van de kinderen is heel belangrijk in burgerschapsvorming en sociale integratie, maar ook dit moet bewust worden toegepast met een doorgaande lijn in de hele school.

Uit de interviews is gebleken dat elke leerkracht op zijn eigen manier burgerschapsvorming en sociale integratie toepast. De leerkracht van groep 6 geeft al aan dat bij alle vakken gekeken moet worden in welke hoofdstukken burgerschapsvorming en sociale integratie zit en dit in een map bundelen. Hij zegt dat als een leerkracht met een hoofdstuk gaat beginnen eerst in de map moet kijken hoe burgerschapsvorming en sociale integratie geïntegreerd kan worden in het hoofdstuk. Uit het theorieonderzoek is gebleken dat burgerschapsvorming en sociale integratie geïntegreerd kan worden in de zaakvakken, godsdienstonderwijs en Kanjertraining. Dit is ook wat er moet gebeuren. Op zo'n manier kan een doorgaande lijn ontstaan door de hele school heen en kan er op een bewuste manier aan burgerschapsvorming en sociale integratie worden gewerkt.

9. Onderzoek in de klas

9.1 Inleiding

Naast het interview met de directeur en de interviews met de bovenbouwleerkrachten, heb ik in mijn groep een onderzoek gedaan naar het invoeren van burgerschapsvorming en sociale integratie in de zaakvakken. Ik heb me beperkt tot de vakken aardrijkskunde en natuur en heb bij allebei de vakken één hoofdstuk behandeld. Ik heb de kerndoelen en leerlijnen erbij gepakt die centraal staan in het hoofdstuk en aan de hand hiervan heb ik gekeken hoe ik burgerschapsvorming en sociale integratie kan integreren in deze hoofdstukken.

Ik heb het hoofdstuk uit het boek gevolgd, maar heb vanuit de kerndoelen nog extra elementen toegevoegd. Zo heb ik verbanden gelegd door oorzaken en gevolgen elke les terug te laten komen, verschijnselen met elkaar te vergelijken en extra nadruk te leggen op bepaalde termen.

Van allebei de vakken is een voor- en nameting afgenomen. De voor- en nameting bestaan uit drie open vragen die de leerlingen individueel op papier moesten beantwoorden. De toets bij de voormeting is afgenomen voordat het hoofdstuk werd besproken en de toets bij de nameting is afgenomen nadat de toets is besproken.

In totaal heeft het onderzoek in de klas vijf weken geduurd. De voormeting vond plaats voordat we met het hoofdstuk begonnen. Allebei de hoofdstukken bestonden uit vier lessen en in de vijfde week vond de toets, de nameting, plaats.

9.2 Aardrijkskunde

Voor aardrijkskunde heb ik hoofdstuk 7: 'Kun je reizen in de tijd' behandeld. In dit hoofdstuk ben ik bewust bezig geweest met de doelstelling voor burgerschapsvorming en sociale integratie. De kerndoelen die ik in dit hoofdstuk centraal heb gezet, zijn de kerndoelen 36, 47 en 53.

Het hoofdstuk gaat over de geschiedenis van de landbouw en de gevolgen hiervan op de landbouw in Oost- en West-Europa.

In de methode wordt in de lessen 1 en 3 de landbouw in West- en Oost-Europa met elkaar vergeleken. De oorzaken en de gevolgen van de grote verschillen komen in de lessen naar voren. In de lessen wordt één keer het woord 'communisme' genoemd, terwijl ik dit woord juist zie als één van de kernwoorden van het hoofdstuk. Door het communisme heeft Oost-Europa een hele andere geschiedenis in de landbouw gekend. Ik heb hierop ingehaakt en vanuit het communisme naar de landbouw in Oost-Europa gekeken. In de lessen heb ik de landbouw in West-Europa hier recht tegenover gezet en op deze manier met elkaar vergeleken.

In les 3 zoomt de methode in op twee landen in Europa: Rusland en Nederland. Er wordt gekeken hoe een Nederlands bloembollenbedrijf is uitgegroeid naar andere continenten, bijvoorbeeld Amerika. Ook wordt er in de methode gekeken naar een Roemeens landbouwbedrijf.

Ik mis in de methode de link van de oorzaken en de gevolgen. Les 1 en 3 lijken hierdoor losse lessen, terwijl deze lessen bij elkaar horen. Het communisme in Oost-Europa na de Tweede Wereldoorlog (les 1) heeft nog steeds gevolgen voor de landbouw tegenwoordig in Oost-Europa (les 3).

Ik heb in de lessen de oorzaken en gevolgen aan elkaar gekoppeld en West- en Oost-Europa tegenover elkaar gezet.

9.2.1 Toetsvragen

In de drie toetsvragen die ik zelf heb gemaakt, getoetst en vergeleken heb ik ook naar oorzaken, gevolgen en verschillen gevraagd. Als de kinderen het verband zien, dan begrijpen ze het. De vragen luiden als volgt:

1. Wat is het communisme?
2. Wat voor invloed had het communisme op de landbouw in Oost Europa in 1946?
3. Noem een aantal kenmerken van de landbouw in West-Europa in 1946? Wat was in deze tijd het verschil tussen Oost- en West-Europa?

1. Het communisme is een staatsvorm waarbij de staat alles in het land bepaald. Alle bedrijven, winkels, boerderijen enz. zijn van de staat. Alle mensen zijn werkzaam bij de staat. Alle Oostbloklanden hadden een communistische staatsvorm.

2. De bedrijven waren heel groot, waardoor heel veel mensen op één boerderij werkten. De boeren woonden niet op de boerderij, maar in een flatgebouw vlakbij de boerderij. De staat bepaalde wat er verbouwd moest worden.

3. Moderne en grote bedrijven, hoge productiviteit en ruilverkaveling. Dit werd mogelijk gemaakt door grootschalige steun van de EU. West-Europa was niet communistisch.

9.3 Natuur

Voor natuur heb ik hoofdstuk 3: 'Leven en bouwen' behandeld. In dit hoofdstuk ben ik bewust bezig geweest met de doelstellingen voor burgerschap en sociale integratie. Het kerndoel dat ik bij dit hoofdstuk centraal heb gezet en dat ook terugkomt in de kerndoelen voor burgerschap en sociale integratie, is kerndoel 39. Het hoofdstuk gaat over energie. Verschillende energiebronnen worden behandeld en het besparen van energie komt aan de orde.

In de methode wordt in les 1 aandacht besteedt aan de verschillende energiebronnen die we hebben. In deze les komt aan de orde dat leven alleen mogelijk is dankzij de energie die van de zon afkomstig is. In de methode mis ik een schema die de energie van de zon naar de mens en dieren laat zien. Deze heb ik daarom zelf met de kinderen gemaakt. Zo is duidelijk te zien dat de zon de bron is en dat van daaruit energie in andere dingen gaat zitten, zoals in de stengels, bladeren en melk. Ook komt in deze les het bewaren van energie naar voren.

In les 2 en 4 gaat het over energiegebruik en het besparen van energie. In de methode worden een aantal voorbeelden gegeven en maken de kinderen de opdrachten uit het boek. Door het dichterbij de kinderen te brengen, heb ik samen met de kinderen een mindmap gemaakt over hoe we energie in ons eigen huis kunnen besparen. Ik heb de kinderen de opdracht gegeven om twee van deze ideeën eruit te pakken en de komende twee weken op deze manier energie proberen te besparen. In les 4 besprak ik dit met de kinderen (toetsvraag 2 en 3).

9.3.1 Toetsvragen

De drie extra toetsvragen die ik voor natuur heb opgesteld, kijkend naar de kerndoelen voor burgerschap en sociale integratie, luiden als volgt:

1. Waar komt op aarde de energie vandaan? Leg uit waarom deze energiebron uiteindelijk ook de bron van het licht van een fietslamp is.
 2. De familie van Veen wil energie besparen in huis. Noem 4 manieren waarop zij energie in huis kunnen besparen en geef een toelichting bij elke manier.
 3. Waardoor wordt groene stroom gemaakt en leg uit waarom we hier gebruik van maken.
-
1. De zon geeft de energie aan de aarde. Met de kracht van onze benen brengen we de wielen, en daarmee de dynamo, aan het draaien. Onze energie halen we uit voedsel, waarin de energie van de zon zit. Zonder zonne-energie zouden we ons niet kunnen bewegen.
 2. Een aantal voorbeelden:
Koelkast kort opendoen.
Korter douchen.
Gloeilampen vervangen voor spaarlampen.
Televisie en computer niet op stand-by zetten, maar helemaal uitzetten.
Apparaten niet langer opladen dan noodzakelijk is.
De gordijnen 's avonds dichtdoen.
Dubbel glas laten zetten.
Tochtstrippen aanbrengen.
 3. Wind, water, zon en biomassa zijn groene energie. Groene energie raakt niet uitgeput; het gaat niet op. De energie is schoon en betrouwbaar en bij de winning en omzetting is er nauwelijks sprake van schadelijke effecten voor het klimaat.

9.4 Puntentelling

Voor elke vraag kan de leerling twee punten krijgen.

- 2 punten: De leerling heeft het volledige antwoord op de vraag gegeven. De kernwoorden komen terug in het antwoord.
- 1 punt: De leerling heeft een gedeelte van het antwoord gegeven, maar een aantal kernwoorden die essentieel zijn, ontbreken nog in het antwoord.
- 0 punten: De leerling heeft minimaal/geen antwoord gegeven en heeft niet de kernwoorden in het antwoord gezet.

In totaal kan de leerling zes punten halen voor de drie vragen. In de laatste kolom staat het totaal aantal punten dat deze leerling heeft gehaald voor de drie vragen.

De score in de laatste kolom staat voor het volgende:

- 0, 1 en 2: zwakke score (rood)
- 3 en 4: middelmatige score (oranje)
- 5 en 6: hoge score (groen)

Als een leerling een 0, 1 en 2 in de laatste kolom heeft staan, betekent dit dat de score zwak is. Als een leerling een 3 en 4 heeft staan in de laatste kolom, betekent dit dat de score middelmatig is en heeft een leerling een 5 of 6 in de laatste kolom staan, dan betekent het dat de leerling de drie vragen goed heeft gemaakt.

9.5 Aardrijkskundecijfers

1. Wat is het communisme?
2. Wat voor invloed had het communisme op de landbouw in Oost Europa in 1946?
3. Noem een aantal kenmerken van de landbouw in West-Europa in 1946? Wat was in deze tijd het verschil tussen Oost- en West-Europa?

Leerling	Vraag 1		Vraag 2		Vraag 3		Vragen 1, 2 en 3		Cijfer toets
	Voor	Na	Voor	Na	Voor	Na	Voor	Na	
1	0	1	0	2	0	1	0	4	8
2	0	2	0	1	0	0	0	3	6,25
3	0	2	0	1	0	1	0	4	8,75
4	1	2	1	2	0	2	2	6	9,5
5	0	2	0	0	0	1	0	3	8
6	0	2	0	2	0	2	0	6	8,75
7	1	2	0	2	0	1	1	5	7,5
8	1	2	0	2	1	2	2	6	9,75
9	0	1	0	1	0	1	0	3	7,5
10	0	2	0	1	0	1	0	4	9
11	1	2	1	2	0	2	2	6	9,25
12	0	2	0	0	0	1	0	3	8,5
13	0	-	0	-	0	-	0	-	-
14	0	1	0	2	0	1	0	4	8
15	1	2	0	2	1	2	2	6	7,5
16	0	2	0	0	0	1	0	3	8,25
17	1	2	0	2	1	2	2	6	8,25
18	0	2	0	2	0	2	0	6	8,25
19	2	2	1	2	1	2	4	6	8,5
20	0	1	0	1	0	0	0	2	7
21	0	2	0	2	0	1	0	5	8,75
22	2	2	1	2	1	2	4	6	9
23	0	1	0	1	0	0	0	2	6,5
24	0	2	0	1	0	1	0	4	8,75
25	0	-	0	-	0	-	0	-	-
26	2	2	1	2	1	2	4	6	10
27	0	1	0	1	0	1	0	3	6,75
28	0	2	0	1	0	0	0	3	6,25
29	0	2	0	1	0	1	0	4	9,5
30	1	2	1	2	0	1	2	5	8,25
31	2	2	2	2	1	2	5	6	8,25
32	0	2	0	1	0	1	0	4	7,75
33	0	1	0	0	0	1	0	2	9,25
34	0	2	0	2	0	2	0	6	9
35	0	2	0	0	0	1	0	3	9
Gemiddelde							0,86	4,31	8,278

9.6 Natuurcijfers

1. Waar komt op aarde de energie vandaan? Leg uit waarom deze energiebron uiteindelijk ook de bron van het licht van een fietslamp is.
2. De familie van Veen wil energie besparen in huis. Noem 4 manieren waarop zij energie in huis kunnen besparen en geef een toelichting bij elke manier.
3. Waardoor wordt groene stroom gemaakt en leg uit waarom we hier gebruik van maken.

Leerling	Vraag 1		Vraag 2		Vraag 3		Vraag 1, 2 en 3		Cijfer toets
	Voor	Na	Voor	Na	Voor	Na	Voor	Na	
1	0	1	1	2	0	1	1	4	8,5
2	1	2	1	2	0	1	2	5	9
3	1	2	1	2	1	2	3	6	8
4	2	2	2	2	1	2	5	6	9
5	1	2	1	2	0	1	2	6	8
6	0	2	1	2	0	1	1	5	7
7	2	2	1	2	1	2	4	6	7,5
8	2	2	2	2	1	2	5	6	8
9	1	2	1	2	0	1	2	5	9
10	1	2	0	1	0	2	1	5	8,5
11	1	2	1	2	1	2	3	6	8,25
12	0	1	0	2	0	2	0	5	9
13	1	2	0	1	0	1	1	4	9,5
14	1	2	2	2	1	2	4	6	8,75
15	0	1	1	2	0	1	1	4	4
16	1	1	1	2	0	1	2	4	7
17	1	2	1	2	0	1	2	5	4
18	1	2	0	2	0	1	1	5	7,75
19	2	2	1	2	1	2	4	6	8,75
20	0	1	0	2	0	1	0	4	8
21	1	2	1	2	0	2	2	6	9
22	2	2	1	2	1	2	4	6	8
23	0	1	1	1	0	1	1	3	7,5
24	1	1	1	2	0	2	2	5	9,25
25	0	2	1	2	0	1	1	5	3,5
26	2	2	2	2	1	2	5	6	8,5
27	0	2	1	2	0	1	1	5	7
28	1	2	0	1	0	1	1	4	9
29	1	2	1	2	0	1	2	5	9,25
30	1	2	1	2	1	2	3	6	8,75
31	2	2	2	2	1	2	5	6	8
32	0	1	1	2	0	2	1	5	6,25
33	0	1	0	2	0	1	0	4	7,5
43	2	2	1	2	1	2	4	6	6,25
35	1	2	0	1	0	1	1	4	8,75
Gemiddelde							2,20	5,11	7,83

9.7 Significantie

Aardrijkskundetoets

Gemiddeld genomen is er een stijging bij de voor- en nameting van de aardrijkskundetoets. De gemiddelde stijging is 3,48 punten op een 6-puntschaal. Na de lessen van aardrijkskunde is burgerschapsvorming significant verbeterd (verschil 3,48 op een 6-puntschaal; $P < 0,001$).

Natuurtoets

Gemiddeld genomen is er een stijging bij de voor- en nameting. De stijging is 2,9 punten op een 6-puntschaal. Na de lessen van natuur is de burgerschapsvorming significant verbeterd (verschil 2,9 op een 6-puntschaal; $P < 0,001$).

Correlatie

Bij allebei de vakken is er een positieve, niet significante, correlatie tussen de begin en eindtoetsresultaten. Dat wil zeggen dat de leerlingen die goed scoorden bij de voormeting bij de nameting ook goed scoorden en de leerlingen die minder scoorden bij de voormeting bij de nameting ook minder scoorden (correlatie aardrijkskunde: 0,662 en correlatie natuur: 0,771).

In de bijlage is het volledige SPSS-model te vinden van de voor- en nameting van de natuur- en aardrijkskundetoets.

9.8 Analyse toetsgegevens

Bij aardrijkskunde zien we dat veel leerlingen bij de voormeting een 0 of 1 scoorden. De leerlingen hebben nog niet vaak over het onderwerp 'het communisme' gesproken. Er zitten een aantal uitzonderingen bij. Zo hadden de leerlingen 19, 22, 26 en 31 bij de voormeting al score 4 of 5. Deze leerlingen hebben een grote interesse in de zaakvakken. Bij de nameting zien we dat de scores bij alle leerlingen omhoog zijn gegaan. Ook de leerlingen die al goed scoorden, zijn in de score gestegen. Drie leerlingen zijn bij de nameting in de rode groep gebleven, maar zijn wel twee punten gestegen. Dit zijn over het algemeen ook de zwakke leerlingen in de klas. Bij leerling 33 valt op dat hij slecht scoort op de vragen van burgerschapsvorming, maar een hoog cijfer, een 9.25, voor de toets heeft. Bij het nakijken van de toets heb ik gezien dat hij de verbanden tussen gebeurtenissen niet heeft kunnen leggen. De vragen in de toets konden de kinderen allemaal letterlijk leren, maar de drie vragen over burgerschapsvorming vereiste meer inzicht. Daar heeft deze leerling moeite mee. Dit geldt ook voor de leerlingen 12 en 35.

Bij natuur zien we dat de leerlingen bij de voormeting hoger scoren dan bij de voormeting van aardrijkskunde. Deze vragen liggen iets meer in de belevingswereld van de leerlingen. De leerlingen die bij de voormeting van aardrijkskunde hoog scoren, scoren bij de voormeting van natuur ook hoog.

Alle leerlingen hebben bij de nameting hoger gescoord dan bij de voormeting. Er is geen leerling die bij de nameting rood scoort. Als we naar de tabel kijken, kleurt bij de nameting het merendeel groen. Dat betekent dat de leerlingen de vragen goed hebben gemaakt. Een reden hiervan kan zijn dat de leerlingen dichter bij dit onderwerp staan. Ik heb in de klas met de leerlingen een woordweb gemaakt over energie besparen in huis. De leerlingen kozen twee punten uit die ze thuis twee weken lang gingen doen om energie in huis te besparen. Hierdoor bracht ik het onderwerp dicht bij de leerlingen en sprak het de leerlingen meer aan. Ik zie dat de meeste leerlingen een 2 scoren bij deze vraag. Ook heb ik bij dit hoofdstuk meer filmmateriaal laten zien, omdat er meer filmmateriaal op internet over dit onderwerp beschikbaar is. Dit kan ook bijdragen aan de betere toetsresultaten.

9.9 Conclusie onderzoek in de klas

We kunnen in de tabel zien dat alle leerlingen bij allebei de vakken bij de nameting hoger scoren dan bij de voormeting. Hieruit kunnen we concluderen dat burgerschapsvorming in de zaakvakken kan worden gegeven en dat op deze manier aan de kerndoelen en tussendoelen van burgerschapsvorming en sociale integratie kan worden gewerkt. Ook kunnen we uit dit onderzoek concluderen dat het integreren van burgerschapsvorming in het lesgeven een positieve invloed heeft op de algemene kennis van de kinderen.

10. Conclusie vanuit de praktijk

Door het doen van onderzoek heb ik onderzocht in hoeverre Christelijk Basisschool Het Erf burgerschapsvorming en sociale integratie integreert in het onderwijs. In de conclusie wil ik antwoord geven op de hoofd- en deelvragen die in de alinea inleiding zijn gesteld.

De eerste conclusie die we kunnen trekken vanuit het praktijkonderzoek is dat basisschool Het Erf nog niet actief bezig is met de Wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie. De school heeft twee keer achter elkaar een onvoldoende voor deze indicatoren gekregen van de onderwijsinspectie. De directeur gaf de prioriteit eerst aan andere zaken. Komend schooljaar wil de school aan de slag met de indicatoren burgerschapsvorming en sociale integratie. De directeur en leerkrachten geven aan wel iets aan burgerschapsvorming te doen en dat ze de onvoldoende niet helemaal terecht vinden. De directeur weet wel waar ze het komend schooljaar als school aan willen werken en hoe ze dit willen doen. Zo geeft hij aan dat ze een beleid gaan maken

Een tweede conclusie die we kunnen trekken, is dat de leerkrachten niet bewust burgerschapsvorming en sociale integratie toepassen in de lessen. Ze zeggen dat ze burgerschapsvorming wel toepassen, maar dat dit onbewust en incidenteel gebeurt in de lessen. De leerkrachten vragen zich af wat voor effect het heeft als er echt een wet voor komt. Ze geven aan dat er al zoveel onbewust gebeurt. Dit is juist het punt waaraan gewerkt moet worden. Het onbewuste moet bewust worden.

Hiermee kunnen we de eerste hypothese die voor het praktijkonderzoek is opgesteld, verwerpen. Ik verwachtte dat de school actiever aan de wet werkte, maar uit de interviews blijkt dat dit niet het geval is.

Een laatste conclusie die we kunnen trekken, is dat door bewust aan de doelen van burgerschapsvorming en sociale integratie te werken, de leerresultaten van de kinderen omhoog gaan bij dit vak. Ook is door het onderzoek in de klas bewezen dat door een aantal kleine aanpassingen en de bewustwording doelgericht aan burgerschapsvorming en sociale integratie gewerkt kan worden. De tweede hypothese kunnen we dus als waarheid beschouwen. Door bewust aandacht te besteden aan burgerschapsvorming en sociale integratie zullen de leerlingen hoger op deze indicatoren scoren.

11. Discussie

Wat heeft mijn onderzoek nu opgeleverd voor wat er allemaal tot nog toe over dit onderwerp bekend is? Liggen de resultaten in het verlengde van de bestaande ideeën en theorieën, en eerder onderzoek of is er iets anders en nieuws uitgekomen?

Uit het onderzoek is gebleken dat burgerschapsvorming en sociale integratie in de wereldoriënterende vakken en door heel de dag heen kan worden geïntegreerd. Hier hoeft geen aparte methode voor aangeschaft te worden. De kerndoelen kunnen op deze manier worden behaald als er maar bewust mee om wordt gegaan. Hiervoor moet er voor elke groep naar de gebruikte methodes worden gekeken en worden opgeschreven hoe elke methode in welk hoofdstuk aandacht besteedt aan burgerschapsvorming en sociale integratie.

De resultaten liggen in het verlengde van de bestaande ideeën over hoe burgerschapsvorming en sociale integratie kan worden aangepakt. Na het interview is ook duidelijk geworden dat de school hier ook zo over denkt en dat ze volgend jaar een map gaan maken waarin de methodes aan de kerndoelen worden gekoppeld zodat er een doorgaande lijn ontstaat per leerjaar voor burgerschapsvorming en sociale integratie. De leerkrachten op basisschool Het Erf moeten een omslag maken in hun lesgeven door bewust burgerschapsvorming en sociale integratie aan te bieden. Er kan wel een mooie map klaarliggen op school met een doorgaande lijn, maar als de leerkrachten op dezelfde manier verder als hoe ze nu lesgeven, dan verandert er niets en wordt er dus niet actief aan de wet burgerschapsvorming en sociale integratie gewerkt.

Naar aanleiding van de interviews kan ik vaststellen dat deze wet veel meer besproken moet worden in het onderwijs en ook op basisschool Het Erf. De leerkrachten gaven aan er allemaal niet bewust aandacht aan te besteden en hier weinig aan te denken. De resultaten liggen in het verlengde van de bestaande ideeën. Zo is in het theoriegedeelte de meningen van verschillende deskundigen te lezen dat burgerschapsvorming veel te weinig leeft in de scholen en dat de scholen niet weten hoe ze het aan moeten pakken. Dit klopt ook met het onderzoek dat ik heb gedaan op basisschool Het Erf. De leerkrachten wisten niet precies wat de wet inhield, welke begrippen hierbij hoorden en deden het allemaal op hun eigen manier. Dit komt omdat het nog niet leeft in de school, omdat ze er nog niet actief mee bezig zijn.

Adviezen aan onderzoekers die een vergelijkbaar onderzoek willen doen.

Ik heb in mijn onderzoeksgedeelte gekozen voor een interview met de directeur, interviews met de bovenbouwleerkrachten en een onderzoek in mijn eigen klas. Als ik kritisch ga kijken naar mijn onderzoek, dan adviseer ik onderzoekers, die een vergelijkbaar onderzoek gaan doen, twee verschillende groepen te kiezen bij het onderzoek in de klas. Ik heb nu een nul- en eindmeting in de klas gedaan door middel van de toetsen. Achteraf gezien zou het beter zijn geweest als ik twee verschillende groepen 7 zou hebben onderzocht gedurende een maand. Als je een maand lang intensief burgerschapsvorming en sociale integratie gaat toepassen in een groep in alle vakken en door heel de dag heen, dan zul je een betrouwbaarder beeld krijgen of dit effect heeft op de kinderen. Dit kun je dan vergelijken met de groep die dit niet heeft gehad. Nu kan ik zien dat de kinderen een hogere score hebben behaald na het behandelen van het hoofdstuk. Het onderzoek zou betrouwbaarder zijn als hier twee groepen voor gebruikt zouden worden.

Welke vervolgvragen kan ik stellen naar aanleiding van het onderzoek.

Ik heb onderzocht op welke manier scholen een voldoende kunnen krijgen voor de indicatoren burgerschapsvorming en sociale integratie. Uit het onderzoek is gekomen dat er een document gemaakt moet worden waarin een doorgaande lijn per leerjaar beschreven staat. Vervolgvragen op dit onderzoek kunnen zijn:

- Zijn de kerndoelen die voor burgerschapsvorming en sociale integratie geschreven staan werkelijk dekkend of moeten er aparte kerndoelen komen voor burgerschapsvorming en sociale integratie?
- Op welke manier moet een beleid voor burgerschapsvorming en sociale integratie worden opgebouwd?
- Hoe kan het document een levend document worden op de basisschool?
- Wat is het effect van een jaar lang intensief burgerschapsvorming en sociale integratie toepassen in het lesgeven?

Bij de wetsinvoering zijn de kerndoelen herzien door de bestaande kerndoelen aan te passen, maar zijn deze kerndoelen werkelijk dekkend of moeten er echt aparte kerndoelen komen voor burgerschapsvorming en sociale integratie? De inspectie geeft een voldoende als de school een document heeft waarin een doorgaande lijn te vinden is, maar hoe wordt dit document nu levend voor de leerkrachten? In hoeverre kunnen leerkrachten dit toepassen in het lesgeven en in hoeverre is er een doorgaande lijn in het lesgeven te zien? Als de leerkrachten dit onder de knie hebben, is het interessant om te bekijken wat het effect is van een jaar lang intensief burgerschapsvorming en sociale integratie toe te passen in het lesgeven. Wat is het effect op de school, op de leerlingen, op de groep en op de leerkrachten?

12. Aanbevelingen

Naar aanleiding van het theoriegedeelte en het onderzoek kan ik een aantal aanbevelingen geven.

Als een school een voldoende voor de indicatoren burgerschap en sociale integratie wil krijgen, moet de school een beleid maken waarin de doorgaande lijn van groep 1 tot en met groep 8 staat beschreven. In dit beleid laat de school zien hoe ze de kerndoelen van burgerschapsvorming en sociale integratie toepassen in het onderwijs. Dit beleid is noodzakelijk, want door alleen het doen van burgerschap worden de doelen nog niet bereikt. Er moet een bewustwording plaatsvinden bij de leerkrachten én leerlingen.

Deze aanbeveling sluit aan bij de vorige aanbeveling. Het document dat de inspectie wil zien, kan op school liggen, maar de school moet van dit document op papier een levend document maken. Uit de interviews met de bovenbouwleerkrachten kwam naar voren dat als team nog weinig over dit onderwerp is gesproken en dat ze hier wel behoefte aan hebben. Op dit moment geeft elke leerkracht op zijn eigen manier les, maar er zit geen doorgaande lijn is als het gaat om burgerschapsvorming en sociale integratie. Door over dit onderwerp met elkaar te praten en te communiceren in het team, kan er overeenstemming ontstaan en kan er een doorgaande lijn worden ontwikkeld. Bovendien worden de leerkrachten zich hierdoor bewuster van het integreren van burgerschapsvorming en sociale integratie in de lessen. De kans is dan ook groot dat de leerkrachten de wet niet als een verplichting gaan zien, maar als een noodzakelijk en belangrijk onderdeel van het lesgeven. Niet alleen de leerkrachten moeten bewust bezig zijn met burgerschapsvorming, ook de kinderen moet hier bewust van zijn. De leerkracht moet dit aan de kinderen duidelijk maken en de doelstellingen vertellen, zodat er optimaal geleerd kan worden.

De laatste aanbeveling sluit aan bij de vorige aanbeveling. Als we kijken naar de deelvraag waarin de christelijke identiteit van een school in verband wordt gebracht met (wereld)burgerschap, kunnen we concluderen dat een christelijke school hierin een grote opdracht heeft. Christelijke scholen moeten nadenken en met elkaar communiceren over dit thema en de vraag hoe zij als christelijke school invulling willen geven aan (wereld)burgerschap. Kun je als school wel een christelijke naam dragen als je geen invulling geeft aan (wereld)burgerschap?

Bibliografie

Boeken

- Alkema, E. (2011). *Méér dan onderwijs*. Assen: Koninklijke van Gorcum.
- Dijkstra, J. (2001). *Startpunt*. Culemborg: Internationale Bijbelbond.
- Huijzer, T. V.-V. (2006). *Wijzer door de tijd. Handleiding*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff B.V.
- Nicolai, J. en Broersma R. (2007). *Dat geeft de burger moed. Burgerschapsvorming, op weg naar een democratische school*. Valthe: De Freinetbeweging.
- Oers, van B. (2009). *Burgerschapsvorming en identiteitsontwikkeling. Een bijdrage aan pedagogische kwaliteit in het onderwijs*. Assen: Koninklijke van Gorcum .
- Prior, F. en G. Walraven (2009). *De wereld wordt kleiner als je groter wordt. De basisschool als oefenplaats voor wereldburgers*. Nieuwkoop: Ecodrukkers.
- Pauw L.M.J. & J.J. Van Sonderen (2010). *De Vreedzame school*. Eduniek: Maartensdijk.
- Rouvroye, R. (2009). *De blauwe planeet. Aardrijkskunde voor het basisonderwijs. Handleiding*. Baarn/Utrecht/Zuphen: ThiemeMeulenhoff.
- Smits, H. (1999). *Natuurlijk. Methode voor natuuronderwijs*. Den Bosch: Malmberg.
- Waller, J. (2007). *Becoming Evil. How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*. Oxford: University Press.
- Wardekker, W. (1997). *Onderwijs: participatie en reflectie* . St. Maarten: Academie voor Ontwikkelingsgericht Onderwijs .
- Winter, M. d. (1998). *Kinderen als medeburgers. Kinder en jeugdparticipatie als maatschappelijk opvoedingsperspectief*. Enschede: Cees Brake.
- Winter, M. d. (2011). *Verbeter de wereld, begin bij opvoeding. Vanachter de voordeur naar democratie en verbinding*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Wolfram Schulz, J. F. (2008). *International Civic and Citizenship Education Study*. Amsterdam, The Netherlands : International Association for the Evaluation of Educational Achievement .

Artikelen (van internet)

- Barendse, P. J. (2012). *Rentmeesterschap, Wat gaat het ons aan?* Opgeroepen op 12 29, 2012, van Pinkstergemeente Amsterdam: <http://www.pinkstergemeente-amsterdam.nl/pgasite/index.php/artikelen/item/71-rentmeesterschap-wat-gaat-het-ons-aan?>
- Bron, J. (2006, maart). *Een basis voor burgerschap. Een inhoudelijke verkenning voor het funderend onderwijs* . Opgeroepen op 01 08, 2013, van SLO Werken aan leren: http://www.slo.nl/downloads/archief/Een_20basis_20voor_20burgerschap.pdf/

Christelijk Sociaal Congres. (2011, augustus 24). *De missie van rentmeesterschap*. Opgeroepen op 12 30, 2012, van Rijksoverheid: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespraken/2011/08/24/de-missie-van-rentmeesterschap.html>

Dijken, M. v. (2009, juni 22). *De Vreedzame school: minder conflicten en meer democratie*. Opgeroepen op december 06, 2012, van Masterthesis Universiteit Utrecht: <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2009-0804-080003/Masterthesis%20Dijken,%20MW%20van-0426415.pdf>

Hoeven, M. J. (2004). Onderwijs, integratie en burgerschap . *Onderwijscultuurwetenschap* , 18.

Jonker, A. (2012, november 12). *Rapport van bevindingen. Onderzoek naar de kwaliteitsverbetering bij Chr. Basisschool Het Erf*. Opgeroepen op mei 2, 2012, van Inspectie van het onderwijs. <http://toezichtkaart.owinsp.nl/zoekresultaten>

Keulemans, S., Carabain C. e.a. (2012). *Mondiaal burgerschap. Van draagvlak naar participatie*. Opgeroepen op 30 maart 2013, van NCDO: <http://www.ncdo.nl/sites/default/files/NCDO%20mondiaal%20burgerschap.pdf>

Obbink, H. (2012, augustus 28). Burgerschapskunde hoeft niet ingewikkeld te zijn. *Trouw* .

Obbink, H. (2012, augustus 27). Het klaslokaal wordt een oefenplaats voor democratie. *Trouw* .

Onderwijsraad. (2003, september). *Onderwijs en burgerschap* . Opgeroepen op december 01, 2012, van Onderwijsraad: http://www.onderwijsraad.nl/upload/publicaties/390/documenten/samenvatting_burgerschap.pdf

Redactie binnenland (2012, juni 22). 'Lessen burgerschap hebben geen inhoud'. *Nederlands Dagblad* .

Sinnema, M. (2007, juni 01). *Actief burgerschap in het onderwijs: taak of last?* . Opgeroepen op december 04, 2012, van Onderzoeksopdracht bachelor bestuurskunde: http://essay.utwente.nl/58279/1/scriptie_Sinnema.pdf

Tonkens, E. (2012, juli 5). Burgerschap is belangrijk, maak er een schoolvak van. *Trouw* .

Veld, M. v. (2012, augustus 30). Lastig vak wordt aantrekkelijker door gastlessen. *Trouw* .

Vos, P. (2009). *Handreiking bij kerndoelen burgerschap*. Opgeroepen op mei 7, 2013, van Gereformeerde Hogeschool. Als je gelooft in je werk!: http://www.gh.nl/studeren/~media/Files/Advies%20en%20scholing/Educatieve%20Academie/Handreiking_kerndoelen_burgerschap1.ashx

Websites

Nederlands Bijbelgenootschap. (2004). *Genesis*. Opgeroepen op 12 28, 2012, van Bijblijb.net: <http://www.bijblijb.net/bijblijb.cgi?m=Genesis+1&id18=1&l=nl&set=10>

Nederlands Bijbelgenootschap, N. (2004). *Leviticus*. Opgeroepen op 12 28, 2012, van Bijblijb.net: <http://www.bijblijb.net/bijblijb.cgi?m=psalm+8&id18=1&l=nl&set=10>

Nederlands Bijbelgenootschap, N. (2004). *Psalmen*. Opgeroepen op 12 28, 2012, van Bijblija.net: <http://www.bijblija.net/bijblija.cgi?m=psalm+8&id18=1&l=nl&set=10>

Hoge Raad der Nederlanden . (2009). *De Nederlandse rechtsstaat* . Opgeroepen op december 4, 2012, van De rechtsspraak : <http://www.rechtspraak.nl/Recht-In-Nederland/Hoe-werkt-het-recht/Pages/De-Nederlandse-rechtsstaat.aspx>

Instituut voor Kanjertrainingen B.V. (2008). *Kanjertraining effectief tegen pesten* . Opgeroepen op mei 3, 2013, van Kanjertraining: <http://www.kanjertraining.nl/home/nieuws/kt-effectief-tegen-pestent>

NOS. (2011, april 02). *Hoe vertalen CDA'ers 'rentmeesterschap' in moderne taal?* Opgeroepen op 01 03, 2013, van NOS: <http://nos.nl/video/230239-hoe-vertalen-cdaers-rentmeesterschap-in-moderne-taal.html>

SLO, nationaal expertisecentrum voor leerplanontwikkeling . (2009). *Kerdoelen. Orientatie op jezelf en de wereld* . Opgeroepen op mei 3, 2013, van Tule inhouden en activiteiten : <http://tule.slo.nl/OrientatieOpJezelfEnWereld/F-KDOrientatieJezelfEnWereld.html>

Bijlagen

- Kerndoelen burgerschapsvorming en sociale integratie
- SPSS-model
- Interviews bovenbouwleerkrachten

Kerdoelen burgerschapsvorming en sociale integratie

Kerdoel	
36	De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.
37	Leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
38	De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen en ze leren respect op te brengen voor verschillen in opvattingen.
39	De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.
47	De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.
51	De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
53	De leerlingen leren over de belangrijkste historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

SPSS-model

Paired Samples Statistics

	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1 voormetingaardrijkskunde	,9091	33	1,48668	,25880
nametingaardrijkskunde	4,3939	33	1,43482	,24977
Pair 2 Voormetingnatuur	2,2000	35	1,54919	,26186
Nametingnatuur	5,1143	35	,86675	,14651

Paired Samples Correlations

	N	Correlation	Sig.
Pair 1 voormetingaardrijkskunde & nametingaardrijkskunde	33	,662	,000
Pair 2 Voormetingnatuur & Nametingnatuur	35	,771	,000

Paired Samples Test

		Paired Differences				t	df	Sig. (2-tailed)	
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
					Lower				Upper
Pair 1	voormetingaardrijkskunde - nametingaardrijkskunde	-3,48485	1,20211	,20926	-3,91110	-3,05860	-16,653	32	,000
Pair 2	Voormetingnatuur - Nametingnatuur	-2,91429	1,03955	,17572	-3,27138	-2,55719	-16,585	34	,000

Interview bovenbouwleerkrachten

1. Wat vind je van de wet Actief Burgerschapsvorming en Sociale Integratie ?

De leerkracht van groep 5 zegt dat het belangrijk is dat je het niet vergeet. 'Naast rekenen, taal en lezen moeten we de kinderen ook leren hoe ze als mensen in de maatschappij kunnen meedraaien. Het is nu wettelijk vastgelegd. Dit betekent, dat elke leerkracht burgerschapsvorming en sociale integratie moet toepassen, maar het moet eigenlijk vanuit jezelf komen. Er zou geen wet voor moeten zijn, maar kennelijk is het nodig.'

De leerkracht van groep 5/6 geeft aan dat ze het op zich wel goed vindt, alleen is ze van mening dat er al wel heel veel aan burgerschap wordt gedaan in de school. 'Wat wordt er dan nieuw nu deze wet er is?'

De leerkracht van groep 6 vindt dat we niet teveel moeten praten over burgerschap en hoe we het allemaal moeten doen, maar denkt dat het wel al is uitgevonden. 'We moeten weer terug naar normaal doen, naar normen, waarden en respect. We moeten van de inspectie alles op papier zetten, dit is goed, maar dan moeten we het wel doen.'

De leerkrachten van groep 7 zeggen dat de nieuwe wet niet verkeerd is. 'Het is heel goed dat de kinderen met verschillende dingen kennismaken in de samenleving. We leven in een multiculturele samenleving en het is goed als je daar mee bezig bent in de klas.'

De leerkracht van groep 8 geeft aan dat een verplichting wel goed is, maar dat de motivatie van de verplichting belangrijk is. Ze vraagt zich af wat de meerwaarde is van het bewust opleggen van burgerschapsvorming en sociale integratie. Het heeft volgens haar niet zo veel meerwaarde dan wanneer je er onbewust al mee bezig bent, maar het niet vastlegt. 'Het is goed om dingen vast te leggen en om afspraken te maken, maar ik denk wel dat je kritisch moet kijken als leerkracht. Doe ik iets omdat het moet of omdat het meerwaarde heeft voor de kinderen?'

2. Wat doet de school al aan burgerschapsvorming? Merk je hier iets van?

De leerkrachten van alle groepen geven aan dat ze nog heel weinig merken van de wet op school. Zo geeft de leerkracht van groep 5 aan dat hij het nog vaag vindt wat voor termen er allemaal bij horen. De leerkrachten van groep 5/6 en 7 geven duidelijk aan dat de school er niet genoeg aan doet.

De leerkracht van groep 6 zegt dat de school er onbewust wel mee bezig is, maar dat er meer bewustwording moet komen. 'We moeten kijken wat we al doen en dit bij een vak plaatsen. We moeten per methode kijken of er bepaalde hoofdstukken in zitten die met burgerschapsvorming en sociale integratie te maken hebben en dit ordenen.'

De leerkracht van groep 8 geeft aan dat heel veel dingen wel onbewust gebeuren. 'Als team moeten we hier meer communicatie over hebben. We moeten met elkaar bespreken waar we al mee bezig zijn geweest en welke reacties er uit de groep kwamen. In het team hoor ik wel gesprekjes over dit onderwerp in de lerarenkamer, dit gebeurt plotseling. We moeten zorgen dat hier een lijn in komt te zitten en dat dit standaard gaat gebeuren.'

3. In 2005 zijn de kerndoelen aangepast met betrekking tot burgerschapsvorming en sociale integratie. Voordat je een les geeft, kijk je dan eerst naar de kerndoelen?

Alle leerkrachten geven aan niet specifiek naar de kerndoelen te kijken voordat ze een les geven.

De leerkrachten van groep 5-7 geven aan dat ze wel naar de doelen van de les kijken. Deze staan in de handleiding. De leerkracht van groep 5 legt uit dat als er een nieuwe methode wordt gekozen, ze

goed naar de doelen en kerndoelen kijken. 'Als er een methode is gekozen en is geïntegreerd op school, gaan we ervan uit dat de kerndoelen in de methode en lessen zitten.'

De leerkracht van groep 8 geeft aan dat bewustwording wel goed zou zijn. 'Ik probeer wel in mijn lessen te kijken naar wat past in de beleavingswereld van de kinderen. Ik kijk niet wat de specifieke doelen zijn die gehaald moeten worden, wat eigenlijk wel beter is.'

4. Bedenk je bij een les hoe je burgerschapsvorming in de les kunt verwerken?

De leerkracht van groep 5 zegt hier niet bewust mee bezig te zijn, 'maar als het bij de lessen past om te praten over burgerschapsvorming, bijvoorbeeld over het inrichten van woonwijken en wat voor inspraak wij hier in hebben, dan praten we hier met elkaar over'. 'De leerkracht zegt dat we bij alle vakken verder moeten kijken dan wat er alleen maar staat. Eigen ervaringen en andere lessen moeten we erbij halen, maar om te zeggen: 'Nu ga ik even aan burgerschap zitten', dat werkt niet'. De leerkracht van groep 5/6 geeft aan bij de voorbereiding van de les niet bewust bezig te zijn met hoe ze burgerschapsvorming in de les kan verwerken. 'Als er in de les dingen gebeuren of worden gezegd, ga ik hier natuurlijk wel op in.'

De leerkracht van groep 6 is hier bij de voorbereiding ook niet erg mee bezig, 'maar ik zie wel dat bepaalde hoofdstukken bij aardrijkskunde en geschiedenis verder gaan dan alleen dat vak'. 'Ik praat er dan met de kinderen over door middel van een kring- of groepsgeprek.'

De leerkracht van groep 7 denkt hier niet zo veel aan. De andere leerkracht van groep 7 zegt dat ze er onbewust wel mee bezig is, maar niet bewust van: 'Ik ga nu even heel goed denken aan burgerschapsvorming'. 'Als je onbewust de methode volgt, dan ben je er mee bezig. Ook als er iets in het nieuws gebeurt, komt dat aan de orde en praat ik er met de kinderen over.'

De leerkracht van groep 8 geeft ook aan dat het meer incidenteel gebeurt. 'Nu gaat het hoofdstuk van geschiedenis bijvoorbeeld over slavernij. Ik kan hier burgerschap in toepassen door met elkaar te kijken naar hoe wij in de maatschappij met elkaar omgaan. Omgangsnormen en andere culturen komen aan bod. Ik kijk er dus wel naar, maar niet bewust als burgerschapsvorming.'

5. Op welke manieren ben je al bezig met burgerschapsvorming in de klas?

De leerkracht van groep 5 vindt het nog vaag wat voor termen er allemaal bij horen. 'Ik denk dat in de zaakvakken, Kanjertraining en verkeer al heel veel zit. Ik praat veel met de kinderen. Als er iets is in het nieuws, praat ik er met de kinderen over.'

De leerkracht van groep 5/6 vindt het heel belangrijk dat kinderen elkaar accepteren hoe ze zijn. Zo laat ze kinderen conflicten eerst zelf op de gang oplossen. 'Heel vaak hebben ze elkaar verkeerd begrepen en door middel van communicatie en open naar elkaar te zijn, kunnen ze het zelf uitpraten. Ook kijk ik elke dag het Jeugdjournaal. Elke dag wordt er besproken wat er in Nederland en in de wereld afspeelt en een stukje voetbal zit erbij. Leuke dingen en minder leuke dingen worden verteld. Ik ben hier heel erg mee bezig en praat hier verder over met de kinderen. De kinderen vinden dit ook erg leuk en interessant. Onbewust ben ik met veel zaken al bezig die we kwijt kunnen bij dit vak.' Ook de leerkrachten van de groepen 7 en 8 geven aan in te gaan, op de dingen die over burgerschap en sociale integratie gaan, door middel van een kring- en klassengesprek.

6. Vind je dat de school een aparte methode moet aanschaffen voor burgerschapsvorming en sociale integratie?

Ook hier waren alle leerkrachten het over eens dat er niet per sé een nieuwe methode aangeschaft moet worden voor burgerschapsvorming en sociale integratie.

De leerkracht van groep 5/6 zegt dat ze wel benieuwd is wat er dan in de methode wordt behandeld. 'Ik doe al veel aan burgerschapsvorming: ik leer ze normen en waarden, ik laat ze zelf conflicten oplossen, we hebben Kanjertraining op school, ik kijk elke dag het jeugdjournaal met de kinderen. Wat moet een nieuwe methode dan toevoegen?'

De leerkracht van groep 6 zegt dat je dan weer een apart vak ernaast krijgt. 'Ik denk dat we op zoek moeten gaan binnen elke methode of daar bepaalde hoofdstukken in zitten die daadwerkelijk de doelstellingen van dat vak raken. Die moeten we eruit halen en verzamelen. Als je als leerkracht toe bent aan het hoofdstuk, dan kijk je in de desbetreffende map en moet er bij de leerkracht een lampje gaan branden. Burgerschapsvorming moet net zo worden als hoe we Kanjertraining behandelen. Ik ben niet van A tot Z met de kanjertraining bezig. Elke week moeten we er even aandacht aan geven. Plagen of pesten moeten we niet op afroep gaan geven, maar als het zich voordoet in de situatie. Onze taak is om kinderen zo, naast het leren, op te voeden dat ze na gaan denken wat burgerschap is: hoe gaan we met elkaar om, hoe kan ik de allochtone leerling integreren in de school, waarom gelooft hij iets anders dan ik? Maar dan altijd met de drie woorden: respect binnen de normen en waarden die normaal zijn. Hier hoeft niet speciaal een aparte methode voor te komen.'

7. Het doel van de wet is om betere burgers af te leveren. Denk je dat we door de wet ook daadwerkelijk betere burgers kunnen afleveren aan de samenleving?

De leerkracht van groep 5 hoopt het wel, maar denkt het niet. 'Op school kunnen we een bepaald voorbeeld geven, maar het kan er thuis even hard weer worden uitgeramd. Ik hoor soms opmerkingen over bevolkingsgroepen of minderheden, wat ze niet op school hebben geleerd, maar van hun vader hebben gehoord. Er hoeft maar iets te gebeuren in de samenleving en iedereen komt eerst voor zichzelf op en ziet dan de ander staan. Er zijn al zoveel initiatieven geweest hoe we met elkaar om moeten gaan, bijvoorbeeld in Amerika en na de Tweede Wereldoorlog. We hebben gezegd dat dat nooit weer gaat gebeuren en dat we afspraken met elkaar moeten maken. Als we nu de kranten lezen en niet oppassen, zijn we weer zover als in de jaren 20 en 30.'

De leerkracht van groep 5/6 vindt het wel belangrijk dat het standaard op elk programma staat, maar of het daadwerkelijk op het rooster moet staan om een betere burger te worden, dat weet ze niet. 'Ik weet niet of ik een slechtere burger ben omdat ik dat niet heb gehad. Het is misschien wel een meerwaarde. Wij hebben vroeger ook geen burgerschapsvorming gehad, maar zijn er ook geen slechte burger van geworden. Wij weten bijvoorbeeld nu ook wat verkiezingen zijn.'

De leerkracht van groep 6 geeft ook aan dat niet alleen de school verantwoordelijk is voor burgerschapsvorming. 'Vroeger, 15 jaar geleden, waren de ouders veel meelevender met school dan nu. Er was toen veel meer respect. Er zijn nu ouders die moeite hebben met opvoeden en die tegen beslissingen van de school ingaan. Respect is het grootste woord dat weer terug moet komen. Respect voor ouders, voor de meester en de juf. Het respect ontbreekt voor een groot gedeelte vandaag de dag. Zo is er op het nieuws een jongen die twittert dat hij een leraar dood gaat steken, te belachelijk voor woorden. De driehoek moet weer terugkomen: school, kind en leerkracht. Kinderen kunnen er soms niets aan doen dat ze zo ondeugend zijn, want thuis leren ze dat niet meer. Wij moeten hierin voorzichtig zijn. Als wij de wijsvinger opsteken naar ouders, dan voelen ouders zich

aangevallen. Voordat kinderen op de basisschool komen, moeten er al heel veel regels bij kinderen bekend zijn en moeten ze een besef van normen en waarden hebben. Dan gaan wij er wel mee door, maar de basis moet thuis gelegd worden. Ik denk dat we op de basisschool aan het begin staan van reinheid, orde, rust en structuur. Het gedrag van kinderen wisselt heel sterk, maar als leerkracht moeten we ook verder kijken en binnen de gezinnen kijken. Als burgerschap alleen op school wordt gedaan en niet in gezinnen verder gaat, dan heb je een groot probleem.'

De leerkrachten van groep 7 delen dezelfde mening als de leerkrachten van groep 5 en 6. Ze denken dat we niet betere burgers zullen afleveren. 'Het moet ook niet alleen vanuit school komen. Op school kunnen we er van alles aan doen, maar als er thuis niets gebeurt, dan werkt het niet. Vanuit thuis moeten er ook normen en waarden worden aangeleerd. Als je iemand corrigeert, dan krijg je de volgende dag een briefje van thuis mee. Het wordt alleen maar erger dat de school tegengewerkt wordt door thuis. Als een kind straf krijgt, dan staat de volgende dag de ouder op de stoep om boos op de juf of meester te worden. Het is eigenlijk diep triest dat er een wet voor moet zijn. Het is goed, maar wel diep triest. We moeten de kinderen normen en waarden aanleren. Het moet niet alleen vanuit school komen, maar vanuit heel de samenleving: wat ze zien op televisie, op het voetbalveld, alles heeft te maken met burgerschapsvorming en draagt daaraan bij. Voor een heel groot deel zit het in de samenleving fout.'

De leerkracht van groep 8 deelt dezelfde mening als haar collega's. 'Ik denk het niet. Mensen blijven in hun eigen cultuur. Als wij niet een stap naar hun zetten en zij niet een stap naar ons, dan komt er niets van terecht. Wij kunnen er op papier mee bezig zijn, maar er moet een knop om. Dat moet niet alleen op scholen, maar in heel Nederland. We moeten meer de deur voor elkaar open zetten. Dan krijgen we dat meer voor elkaar dan dat we zeggen dat we verplicht iets gaan invoeren.'